

משטרה והיסטוריה
Police & History

בית מורשת משטרת ישראל

משטרה והיסטוריה

גיליון מס' 2
תשפ"א 2020

All Rights Reserved
Copyright © 2020

כל הזכויות שמורות
© תשפ"א

אין להקליט, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה) ללא אישור בכתב
מאת משטרת ישראל

עורכת ראשית: נעמי לבנקרון
עריכה לשונית: דניאלה רפאלי
עריכה לשונית באנגלית: ניצן לפידות
גרפיקה: נעמה רובין
עיצוב הכריכה: שלומי שטרית

נדפס בישראל
ISSN 2664-2077

ועדה אקדמית: ד"ר טל יונתן-זמיר, פרופ' ניר קידר, פרופ' אורית רוזין,
ד"ר ענת שטרן, פרופ' יגאל שפי

התמונה בשער: שוטרים ישראלים ולגיזנר ירדני נפגשים משני צידי הגדר שחילקה את ירושלים, שנות
השישים. צלם לא ידוע, אוסף בית מורשת משטרת ישראל.

התמונה מאחור: שוטר משוחח עם עולה חדשה במחנה "שער העלייה", 1.7.1949. צילום: זולטן קלוגר,
אוסף התצלומים הלאומי.

תפקידה של משטרת ישראל בכינונה של אזרחות חרדית: המחאה על חילול השבת בירושלים (1948-1956)

נעמי לבנקרון*

מחקר היסטורי-משפטי זה מתחקה אחר התמודדות המשטרה עם תרבות ההפגנות שהתפתחה בציבור החרדי כנגד חילול השבת בראשית ימיה של מדינת ישראל. בפרט, עומדת במרכזו פרשת מותו של המפגין החרדי פנחס סגלוב. סגלוב השתתף בהפגנה שהתקיימה בספטמבר 1956, ונפטר כעבור שעות ספורות. כמה מממצאי המחקר על אודות הפרשה האמורה מובאים כאן לראשונה ושופכים עליה אור חדש. עם זאת, המחקר מלמד כי אף שסגלוב הפך ל"סמל המחאה" של הפגנות השבת, הרי שלא הזעזוע הציבורי ממותו הוא שהוביל לקיטוב בין המיעוט החרדי לבין החברה הכללית. האידאולוגיה שמאחורי ההפגנות, היקפן, עקביותן, עוצמתן ובעיקר, מעורבות המשטרה בהן, הן שהעמיקו וביססו את הפולמוס הציבורי הנרחב וארוך-השנים הן על מקום הדת בחברה הישראלית והן על מדיניות אכיפת החוק בקרב אוכלוסיית המפגינים החרדית. ייחודו של המחקר נעוץ אפוא בחקר מושאו. תרבות ההפגנות החרדית זכתה כשלעצמה לעניין רב במרוצת השנים בספרות המחקר והיוותה כר פורה לחקר החברה החרדית. אולם, עד כה, טרם נבחנה תרומת המשטרה כגורם מכונן ומשפיע על התהוות תרבות ההפגנות ובפרט, על תפקיד המפתח של המשטרה בהגנה על הדמוקרטיה. זאת, תוך תיווך ואכיפת מדיניות ממשלתית בקרב הציבור וכפועל יוצא, בשמירה על איזון בין זכויות חוקתיות מתנגשות: בין הזכות לחופש הביטוי וההפגנה של קבוצות מיעוט מזה, לבין הזכות לשלום הציבור, מזה.

* פוסט-דוקטורנטית בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת בר-אילן. תודה לעודד היילברונר, גלי פרי, אורי קוסובסקי, אורית רוזין, שלומי שטרית והשופט/ת האנונימי/ת על הערותיהם המצוינות לטיטות קודמות של המאמר. יואב מייבר, בנו של קצין המשטרה ישראל מייבר, ומיכל ארבל, בתו של קצין המשטרה יהודה ארבל, סייעו לי רבות באיתור מידע על משטרת ירושלים בשנות החמישים. הטעויות הן כולן שלי.

מבוא

פנחס סגלוב נפטר בתאריך 1.9.1956, שעות ספורות לאחר שהשתתף בהפגנה כנגד חילול השבת בירושלים. נסיבות מותו ניצבו בלב ליבה של מחלוקת עזה בתקשורת, בציבור ובפוליטיקה: בעוד החרדים טענו כי מותו נגרם בגלל אלימות שוטרים, טענה המשטרה כי מצבו הגופני הירוד תרם תרומה מכרעת, גם אם לא יחידה, למותו. אירוע זה היה חוליה אחת נוספת במאבק על מקום הדת בכלל ועל הגנת השבת בפרט, שהתנהל מאז תקופת המנדט, והתעצם עם הקמת המדינה, עת נוספו לו חילוקי דעות בנוגע למעמד הדת בה, וביחס לזכויות וחובות שיאפיינו את האזרחות הישראלית. חילוקי דעות אלה התרחשו על רקע תקופה מורכבת. העשור הראשון של מדינת ישראל יצר מציאות פוליטית וחברתית סבוכה, שבמסגרתה ניסו קבוצות שונות להטביע את חותמן ולעצב את ההווה הציבורית בדמותן. קבוצות ויחידים שהתנגדו לתפיסתו הממלכתית של בן-גוריון, נקטו דפוסי מחאה שאפיינו את הזרם המרכזי ביישוב בתקופת המנדט, אך הפעם כנגד ממשלת ישראל, מתוך תפיסתה כמי שהכזיבה את תקוותיהם. שביתות והפגנות היו חלק בלתי נפרד מחיי היומיום: קומוניסטים, מובטלים, מתנגדי השילומים והימאים היו רק מקצת מן הקבוצות שהביעו את מחאתן במרחב הציבורי.¹

המאבק על מעמד הדת במדינה היה חלק ממחאה זו. פלגים בחברה החרדית מחו כנגד שלל נושאים: החינוך במחנות העולים, אוכל לא כשר שהוגש במסעדות, גיוס נשים לצבא או לשירות לאומי ועוד. מחאתם התבטאה הן בהפגנות והן באמצעים פוליטיים כגון איומים, אלימות והצתות. המחאה כנגד חילול השבת הציבה אתגרים לא מבוטלים בפני המשטרה, בשל היקפן, משכן, דרך התנהלותם של המפגינים, כמו גם בשל ניסיונה המועט של המשטרה הצעירה בשיטור בכלל, ובהתמודדות עם הפגנות בפרט. זמן קצר לאחר ההפגנה, הוקמה ועדת חקירה לעניין הפגנות השבת בראשות השופט אליהו מני. הוועדה נדרשה לבדוק את הגורמים להפגנות ואת נסיבות מותו של סגלוב.²

הפגנות השבת ודיוני הוועדה פותחים צוהר מרתק אל עבודתה של משטרה בחברה מרובת תרבויות, הנדרשת להתמודד עם קבוצת מיעוט בדלנית. מציאות מורכבת זו שורטטה עד היום באופן חלקי בלבד. החברה החרדית בכללותה זכתה למחקר ענף,³ אם כי שנות החמישים נחקרו במידה פחותה. המחאה החרדית נחקרה אף היא: המונח

1 לדיון בשסעים בחברה הישראלית בתקופה זו ובמחאה החברתית שנלוותה להם ראו נעמי לבנקרון "בין גלוי לנעלם: היסטוריוגרפיה של משטרת ישראל בעשור הראשון" משטרה והיסטוריה 1, 17 (2019).

2 ועדת החקירה לעניין הפגנות השבת בירושלים דו"ח הוועדה (ארכיון משרד המשפטים, 1957).

3 לסקירה חלקית של ראו נספח ביבליוגרפי אצל קימי קפלן בסוד השיח החרדי 269-326 (התשס"ז).

שטבע מנחם פרידמן, "תרבות ההפגנות החרדית", נחקר על ידו ביחס להפגנות נטורי קרתא בין השנים 1948-1951 בירושלים,⁴ וקימי קפלן עסק בהפגנות שהתקיימו בין שנות הארבעים לשנות השישים בביוגרפיה על עמרם בלוי.⁵ אך במחקרים אלה הושם הדגש על הגורמים שהניעו את המפגינים ואת תוצרי ההפגנות עבורם. מחקר נוכחי זה מבקש, לראשונה, לבדוק את צידו השני של המתרס, שטרם קיבל ביטוי במחקר: כיצד התמודדה המשטרה עם מחאה זו? מה היו הגורמים שעיצבו את תגובתה למחאה? אילו ציפיות היו לקבוצות שונות בחברה ביחס לשיטור הפגנות? כיצד נעשה שימוש בחקיקה מנדטורית בעת מתן מענה למחאה במדינה דמוקרטית? כך, למשל, נדרשה המשטרה להכריע האם ראוי להכיר בחופש הביטוי כזכות מוחלטת, או האם ובאילו תנאים יש להתיר הפגנת מחאה פוליטית כנגד המשטר.

המענה לשאלות אלה, שבהן יעסוק המאמר, מתבסס על תיקים ארכיוניים של משטרת ישראל שנחשפו לראשונה לצורך המחקר, והם כוללים פקודות מבצע, דו"חות על אירועים, התייעצויות פנימיות ועוד. מרבית הפעילות שדרשה את מעורבות המשטרה לפי המחקר הקיים הייתה של נטורי קרתא, אך לא תמיד צוין במקורות שעמדו לרשותי לאיזה פלג של החברה החרדית הכוונה, ולעיתים הופיע רק הביטוי הלקוני "חוגים דתיים". לפיכך, נעשה ניסיון להבין את זהות הקבוצה על פי ההקשר ועל פי המחקר הקיים. נוסף על כך, התבססתי על עיתונים וכן על אוטוביוגרפיות של שוטרים. מסמכים מעיזבונו של קצין המשטרה ישראל מייבר, שהיה מפקד נפת ירושלים בתקופה זו, סייעו בידי להשלמת התמונה. חלקו הראשון של המאמר יעסוק באתגרים שניצבו בפני המשטרה בהתמודדותה עם המחאה החרדית בין השנים 1948-1956, וחלקו השני יתמקד בהפגנת השבת שלאחריה נפטר סגלוב ובפעולת ועדת החקירה שהוקמה בעקבות האירוע.

את הסוגיות הניצבות בלב המאמר יש לבחון לא רק בהקשר ההיסטורי גרידא, של השסע המוקדם ביותר של החברה הישראלית, כי אם כסוגיות אקטואליות שחשיבותן לא פגה. מותו של סגלוב והפגנות השבת בכללותן, העלו שורה ארוכה של שאלות בנוגע למערכת היחסים שבין המשטרה לבין קבוצות מיעוט. שאלות, שאת הפתרון לחלקן טרם השכיחה החברה הישראלית למצוא עד היום.

4 מנחם פרידמן "נטורי קרתא" והפגנות השבת בירושלים, 1948-1950 - רקע ותהליכים" ירושלים החצויה, 1948-1967, 224 (אבי בראלי עורך, 1994) (להלן: פרידמן "נטורי קרתא").

5 קימי קפלן עמרם בלוי: עולמו של מנהיג נטורי קרתא (2017) (להלן: קפלן בלוי). למחקר עכשווי המתמקד במאבק על סגירת כבישים לתנועה בשבת ראו גדעון ספיר "סגירת כבישים לתנועת כלי רכב בשבת" ספר יעקב וינרוט (עתידי להתפרסם).

א. התהוותו של השסע הדתי בישראל: משטרה, חברה ומחאה בתהליכי בינוי אומה

עם התפזרות עשן הקרבות של מלחמת העולם השנייה, היו אלה הסכסוכים הפנים-קהילתיים שעברו אל קדמת הבמה. חברות המהגרים שהתהוו בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה ולאחריה, הן באנגליה והן בארצות הברית, הצריכו מענה משטרת מורכב יותר מבעבר.⁶ במקביל, המדינות החדשות שקמו בתקופה הפוסט-קולוניאלית נדרשו כבר בצעדיהן הראשונים להתמודד עם קבוצות מיעוט אתניות, דתיות ולאומיות. מערכת המשפט נתפסה ככלי לכפיית מרותה הפוליטית של המדינה, ערכי המוסר הראויים והעדפותיה החברתיות והתרבותיות וזכתה למחקר רב, אך מחקר מצומצם בהרבה הוקדש לשיטור קהילות מיעוט בתקופה זו בניסיון לאכוף את החוק.⁷ במדינות החדשות התרחשו לעיתים מאבקים בין קבוצת הרוב לקבוצת המיעוט עוד לפני הקמתן, והם שיקפו מחלוקות עמוקות על מבנה הכוח הפוליטי והכלכלי העתידי שלה, ועל אופן חלוקת המשאבים הציבוריים. תהליכים של דיכוי והדרה מצד קבוצת הרוב, והסירוב להעניק לקבוצות מיעוט זכויות קיבוציות, מתוך חשש כי היענות לתביעותיהן תפגע בריבונות המתהווה ותיצור התבדלות לאומית, יצרו שורה ארוכה של משברים, אלימים לעיתים, שקראו תיגר על הקבוצה ההגמונית ועל המשטר החדש.⁸

תפקיד המשטרה בתקופה הפוסט-קולוניאלית במדינות שאימצו משטר דמוקרטי היה מורכב: היא נדרשה לאפשר את התנאים לקיום ערכי היסוד של הדמוקרטיה, להפוך מחויבות תאורטית לזכויות אדם למחויבות פרקטית, להגן על הזכות לחיים, חירות וקניין, ולאפשר את צמיחתן והתפתחותן של הקהילה, החברה והמדינה. השגת סדר ציבורי יכלה לתרום לתחושת הביטחון של התושבים, לחיזוק מידת אמונם במדינה, ובכך לתרום גם לצמיחה לאומית: יצירת סביבה בטוחה להשקעות הון זר, שתוביל בתורה לגידול במספר מקומות העבודה, ולהקטנת האבטלה והעוני.⁹

6 על החשש מפני פשיעה במדינות אלה מפני מהגרים בראשית המאה העשרים ראו למשל Theodore A. Bingham, *Foreign Criminals in New York*, 188 THE NORTHERN AMERICAN REVIEW 383 (1908); Knepper Paul, "Jewish Trafficking" and London Jews in the Age of Migration, 6 JOURNAL OF MODERN JEWISH STUDIES 239 (2007).

7 לדיון על המשפט בתקופה זו ראו Leslie Sebba, *The Creation and Evolution of Criminal Law in Colonial and Post-Colonial Societies*, 3(1) CRIME, HISTORY AND SOCIETY 71 (1999). לדיון במחקר המועט הקיים על פעולת המשטרה, ראו לבנקרון "בין גלוי לנעלם", לעיל ה' ש' 1, בעמ' 25-28.

8 ראו בין היתר Amaryll Chnady, *From Difference to Exclusion: Multiculturalism and Postcolonialism*, 8(3) INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICS 419 (1995); Andreas Wimmer, *Who Owns the State? Understanding Ethnic Conflict in Post-Colonial Societies*, 3(4) NATION AND NATIONALISM 631 (1997); Will Kymlicka, *MULTICULTURAL CITIZENSHIP: A LIBERAL THEORY OF MINORITY RIGHTS* (1995).

9 David J. Francis, *Introduction: Understanding Policing in Transition Societies in*

עם זאת, כמוסד המסמל את המשטר יותר מכול, היה גם הנזק הפוטנציאלי הטמון במשטרה רב, למשל במקרה של הפעלת כוח שלא כדין על ידי שוטרים או אפליה כלפי חברי קבוצות מיעוט.¹⁰

אירועי העשור הראשון במדינת ישראל מהווים מקרה מבחן מרתק בנוגע לתפקיד המשטרה במערכת היחסים בין קבוצת הרוב למיעוט. קבוצות מיעוט דתיות השומרות על בדלנות תרבותית, גאוגרפית ותעסוקתית מציבות אתגרים מורכבים בפני המשטרה גם בתקופות שגרה: הלגיטימציה המועטה שהן מייחסות למוסדות המדינה, מובילה לרתיעה משימוש בשירותיה כגון חינוך, בריאות, משטרה ורווחה, והעדפה לקבלתם בתוך הקהילה. לפיכך, מתקשה המשטרה לקבל מידע על עבירות ולפעול לאיתור מבצעהן.¹¹ התמודדות עם קבוצת מיעוט מעין זו בתקופה בה הכפילה ישראל את אוכלוסייתה, כפי שקרה בשנות החמישים, הפכה אותה למורכבת אף יותר.

המאבק על מקום הדת במדינה החל בזירה הפוליטית וברחובות במהלך הדיונים על אודות הסטטוס קוו ביוני 1947, והמשיך ביתר שאת עם הקמת המדינה. דרכי המחאה היו מגוונות: במודעות בעיתונות, בפשקווילים ברחובות, אך גם איומים, השחתת רכוש, הצתות, והשלכת אבנים. כמו כן נחשפו שתי מחתרות: האחת, "ברית הקנאים" (1949-1951), נאבקה תוך שימוש באלימות בתופעות שהגדירה כחילול הדת.¹² השנייה, "מלכות ישראל" (1952-1953), הוקמה כמחתרת לאומנית תוך שיתוף פעולה של ותיקי הלח"י וחרדים, במטרה להיאבק באנטישמיות בחו"ל ובפעולות כנגד יהודים בישראל.¹³ אך היו אלה נטורי קרתא שהיוו את חוד החנית לפעולות המחאה כנגד המדינה, מתוך התנגדותם לעצם קיומה. מחאתם הופנתה נגד מוסדותיה וסמלי שלטונה: הם סירבו לשאת תעודת זהות, להשתמש בכסף ישראלי, להתחסן נגד מחלות, להשתתף במפקד אוכלוסין ועוד.¹⁴ כל אלה הפכו אותם - חרף מספרם המועט - לאיום על הסדר

Africa, in POLICING IN AFRICA 3 (David J. Francis ed., 2012).

10 ראו למשל Matthew Desmond, Andrew V. Papachristos & David S. Kirk, *Police Violence and Citizen Crime Reporting in the Black Community*, 81 AMERICAN SOCIOLOGICAL REVIEW 857 (2016); Ben Bowling, Alpa Parmar & Correta Phillips, *Policing Ethnic Minority Communities*, in HANDBOOK OF POLICING 528 (Tim Newburn, ed., 2003).

11 Roni Factora, Juan Carlos Castilob & Arye Rattnerc, *Procedural Justice, Minorities and Religiosity*, 15 POLICE PRACTICE AND RESEARCH 130 (2014).

12 קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 245; יאיר פידל החוקר: סיפור חייו של אליעזר שילוני 53-55 (1997); משטרת ישראל דין וחשבון שנתי תש"י-תשי"א 1950, 53 (1951).

13 שמואל תמיר בן הארץ הזאת: אוטוביוגרפיה 267-275 (2002); יעקב חרותי אמת אחת ולא שתיים 211-226 (2008); אברהם דסקל התנהגות אופוזיציונית חוץ פרלמנטרית בראשית המדינה, ברית קנאים ומלכות ישראל (עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן - הפקולטה למדעי הרוח, התש"ן).

14 קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 201-227.

החברתי והפוליטי, אשר משטרת ישראל, שצעדה את צעדיה הריבוניים הראשונים, לא יכלה להתעלם מקיומו.

1. המחאה נגד חילול שבת בירושלים

חלק משמעותי מההתנגשויות בין מפגינים חרדים למשטרה בשנים 1948-1956 היו על רקע המחאה כנגד חילול שבת בירושלים. מחאה זו החלה כבר בתקופת היישוב, ולבשה צביון חדש עם הקמת המדינה, מתוך הבנה כי הסדרים שיעוצבו בתקופה זו ייעשו הסדרי קבע. ירושלים, הן בשל קדושתה, והן בשל ריכוזם של נטורי קרתא בשטחה, הפכה מוקד להפגנות. נסיעות במהלך השבת, בעיקר בסמוך ל"כיכר השבת"¹⁵ ולשכונת מאה שערים היו סלע המחלוקת העיקרי. פרק זה יתאר בקצרה הפגנות אלה ואת הדיון הציבורי שעוררו.

שני גלים מרכזיים היו להפגנות השבת: הראשון בין השנים 1949-1950 והשני בין השנים 1955-1956. בתקופה זו תיעדה המשטרה לפחות 51 הפגנות שבת (לצד הפגנות נוספות של חרדים), שהשתנו באופיין, במיקומן ובגודלן.¹⁶ מרביתן (32) אורגנו על ידי נטורי קרתא, ואחרות בידי ארגונים מתונים יותר, שהכירו בסמכות המדינה.¹⁷ הקריאה להשתתפות בהפגנות נעשתה לרוב באמצעות כרוזים, ולעיתים הודיעו על קיומן הרבנים והגבאים בבתי הכנסת ובישיבות. מספר המפגינים בהן נע בין כמה עשרות לבין מאות. לעיתים הסתפקו המפגינים בקריאות "שאבעס" לעבר מכוניות, בקללות ויריקות, או בשכיבה על הכביש, על מנת להקשות על שוטרים את פיזור ההפגנה. במקרים אחרים ננקטו אמצעים אלימים יותר לרבות תקיפת שוטרים תוך יידוי אבנים, השלכת רהיטים או הקמת מחסומים למניעת מעבר רכבים. במהלך תקופה זו נעצרו 189 מפגינים, אך רובם שוחררו ללא הליכים נוספים נגדם.¹⁸

ההפגנות השפיעו על אזרחים כמו גם על עובדי ציבור ומוסדות. כך למשל משרד החוץ התלונן על תקיפת דיפלומטים בידי חרדים,¹⁹ וחיילים שבאו לירושלים להצטייד

15 שם, בעמ' 92.

16 1950 - 10 הפגנות; 1951 - לא התקיימו הפגנות; 1952 - 2 הפגנות; 1953 - 3 הפגנות; 1954 - 15 הפגנות; 1955 - 2 הפגנות; 1956 - 19 הפגנות. דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 3.

17 לפי הנתונים שהובאו בדו"ח ועדת הפגנות השבת: 32 הפגנות אורגנו בידי נטורי קרתא, 9 הפגנות בידי "מזהירי שבת" ו"שומרי שבת", 3 בידי אגודת ישראל, ועוד 7 בידי ציבור חרדי בלתי מוגדר. שם.

18 סיכום מספר מעצרים עקב הפגנות בירושלים על רקע דתי, חתום בידי סמ"מ דוד וילק, מפקד נפת הבירה. א"מ ל-160/5 "תהלוכות התקהלויות 1956" (להלן: ל-160/5).

19 מכתב מאת יוסף נחמיאס, סמפכ"ל המשטרה, אל מפקדי מחוז ת"א, י-ם, חיפה וטבריה (2.6.1952), א"מ ל-16/2 "אספות, תהלוכות, הפגנות. מטה נפת ירושלים - נפת הבירה".

במזון בשבת,²⁰ הותקפו אף הם. רכב של משרד הדואר הותקף בשעת עבודתו, ואמבולנס שהסיע רופאים ואחיות נרגם באבנים.²¹ קהל מפגיני השבת כלל בעיקר גברים ונערים חרדים מכל הזרמים והפלגים,²² שהתגוררו בירושלים, אך הפגנות מתונות הסלימו לעיתים בעקבות מעורבות של נטורי קרתא בהן. בדיווח משטרתי על הפגנה שהתקיימה בסוף חודש מאי 1949 ליד קולנוע אדיסון, נכתב כך:

ההפגנה לא היתה נהפכת להפגנה פרועה אלו לא הצטרפו אליה אלמנטים אנטי ציונים ובלתי אחראים. אנשי נטורי קרתא והחוגים הקרובים אליהם השיגו את מבוקשתם [כך]. אנשים אדוקים שומרי חוק וסדר עשו את המלאכה עבורם, שמשו כמכשיר לפרסם [כאן מופיעות המילים המחוקקות "בעולם כלו את"] בעית הדת במדינת ישראל. נטורי קרתא לא יכלו לארגן בעצמם את ההפגנה.²³

כבר משלב מוקדם זה הפכו נטורי קרתא לחוד החנית של הפעילות האלימה כנגד חילול השבת. השפעתם בפועל עמדה ביחס הפוך למספרם המועט, ונעשתה מזוהה עם הקהילה החרדית כולה, למגינת ליבם של גורמים מתונים בה.²⁴ מאבקם במדינה האדיר את דמותם והפך אותם לגיבורי תרבות בקרב הציבור החרדי, המתייצבים מעטים מול רבים, קבוצה קטנה וחלשה אל מול מדינה שלמה, כפי שתואר זאת מנחם פרידמן:

ואז נכנסת המשטרה לתמונה. ההיסטוריה של יחסי הציבור החרדי עם המשטרה אינה תורמת לאמון בין הצדדים. המשטרה מנסה לפזר את החרדים בכוח, וזו שעתם של 'נטורי-קרתא': הם העומדים בראש המתעמתים עם המשטרה והם בין ראשוני הנאסרים. עובדה זו הופכת אותם

20 מכתב מכותב לא ידוע אל סמ"מ ישראל מייבר מפקד נפת הבירה (21.10.1950), א"מ ל/38 "הפגנות השבת, אספות ותהלוכות 1950, מטה נפת ירושלים" (להלן: ל/38).

21 מכתב מאת סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה (28.11.1954), א"מ ל-38/23 "מטה נפת ירושלים הפגנות שומרי שבת" (להלן: ל-38/23).

22 דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 14; "גורמי מאורעות הדמים" הצפה 3.9.1956, 1.

23 מכתב מאת יצחק בן ארי, מחלקת חקירת פשעים, אל מפקח מחוז ירושלים (3.6.1949), א"מ מפח-8/36 "נטורי קרתא" (להלן: מפח-8/36). ראו גם משטרת ישראל דין וחשבון על מאורעות יום השבת 28.5.1949 (ללא ציון שם הכותב או הנמען), א"מ ל-37/21 "נפת ירושלים, שומרי שבת" (להלן: ל-37/21).

24 על כך שמספרם של נטורי קרתא קטן, וכי "הם רוצים להצית את המדורה אבל אנחנו איננו רוצים בזה", ראו את דברי השר לוי, ישיבת הממשלה מיום 13.8.1950, 5; יובל פרנקל "היהדות החרדית והדתית בירושלים בתקופת המצור" הציונות יח 247, 269 (1994).

במהירות לגיבורי הקהל, שוב אין הם הקבוצה המנוודה, חסרת ההשפעה, אלא 'מקדשי השם בדורנו', גיבורי השבת של הציבור החרדי כולו.²⁵

כך למשל בשנת 1952 לוו שני נאשמים בהתקהלות בלתי חוקית לתחנת המשטרה בידי כ-200-300 חרדים שנשאו אותם על כתפיהם וקראו קריאות תמיכה בהם ובשמירת השבת.²⁶ בשנת 1953 הגיעו כ-200 חרדים לדין בתיק דומה בבית המשפט במגרש הרוסים, ועם סיומו התפזרו בשירה ובריקודים.²⁷ אדם שהכה שלושה שוטרים בעת ובעונה אחת זכה לכינוי "ר' יענקל הגבור",²⁸ ומידע מודיעיני שקיבלה המשטרה מפגישת ארגון "מזהירי שבת" בשנת 1954 כלל ידיעה שלא רק שאנשיו אינם נרתעים ממעצרים, אלא הם אף משתדלים להיעצר.²⁹

לערכה הסימבולי של התמיכה במפגיני השבת נוספו היבטים מעשיים: סגלוב עצמו התגאה במכתבו לבלוי, שבו ביקש להשיא את בתו לבנו של בלוי, כי "ב"ה, זכיתי לקבל מכות, ולפול למשכב, בשביל כבוד השבת, וכן להניח תפילין בבית הסוהר".³⁰ חברת "מזהירי שבת" פנתה אל הציבור וביקשה את סיועו בגיוס המימון הנדרש להוצאות המשפט. תמריץ אחרון להפגנות השבת היה פוליטי במהותו. נציגי המפלגות החרדיות ביקשו להמחיש באמצעות ארגונן כי לא זנחו את מחויבותם לדת. במכתב שכתב למפכ"ל המשטרה בנובמבר 1954, ציין מייבר את הוראותיהם של מנהיגי אגודת ישראל בהפגנות השבת האחרונות:

[הם] הטילו כפי הנראה מכסת אנשים על בתי כנסת שונים, שיבואו לרח' יפו להפריע לתנועת כלי רכב. דבר זה התברר משחות שונות שהיו בין האנשים החרדים, ששאלו אחד את השני למה משתתפים מעטים כל-כך מבית כנסת זה או אחר. בהמשך הזמן הסתלקו כפי הנראה אנשי אגודת ישראל לפחות בחלקם והיוזמה עברה לנטורי קרתא ובראשם הרב עמרם בלוי ועוזריו. אולם אחדים ממנהיגי אגודת ישראל ובראשם

25 פרידמן "נטורי קרתא", לעיל ה"ש 4, בעמ' 239; קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 277.

26 מכתב מאת עמ"מ אליעזר שילוני, ראש לשכה פלילית, אל סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה (21.4.1952), ל-16/2, לעיל ה"ש 19.

27 מכתב מאת סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל משטרת מחוז ירושלים (29.12.1953), א"מ ל-16/8, "מטה נפת הבירה אספות תהלוכות הפגנות מפלגות 1953" (להלן: ל-16/8).

28 מכתב מאת סמ"מ דוד בן-ישי, מפקד נפת צפת/כנרת, אל לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים (9.10.1956), ל-160/5, לעיל ה"ש 18.

29 מכתב מאת עמ"מ יהודה ארבבל, ראש ענף תפקידים מיוחדים, אל סמ"כ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים (10.11.1954), ל-38/23, לעיל ה"ש 21.

30 קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 303.

הרב משה פורוש - סגן ראש עיריית ירושלים - ממשיכים להופיע מדי שבת במקום הפורענות וסקרו כפי הנראה את יעילות המבצע שנעשה כבר ע"י אחרים.³¹

נוסף על כך, עדכן מייבר כי סגן ראש עיריית ירושלים, הרב פרוש, וחבר הכנסת גניחובסקי נראו בין המפגינים: "יש להניח שחבר הכנסת הנ"ל חיפש כאן פרסומת אישית ורצה להוציא את היוזמה על דעת עצמו מידי מנהיגי נטורי-קרתא ואגודת ישראל".³² בדרך זו, לא רק קדושת השבת, כי אם גם הפיכת המוחים לגיבורי תרבות בקהילתם, לצד התמריץ הכספי והפוליטי, שימרו את גחלת המחאה.

עם זאת, חשוב לציין כי מערכת היחסים בין המשטרה לקהילה החרדית לא התמצתה במפגשים בהפגנות, והייתה מורכבת יותר, כמתבקש משסע שהינו דתי, ולא ביטחוני או לאומי. על אף עומק חילוקי הדעות בין הצדדים, שימשה הדת גורם מאחה שמנע קרע מוחלט, ויצרה קשרים מורכבים בין שחקנים חוזרים מקרב הקהילה והמשטרה. כך למשל הפגינה המשטרה לרוב התחשבות בבקשותיו של בלוי להשתחרר ממעצר לחגים ולאירועים משפחתיים,³³ וקציני משטרה בכירים רקדו עימו ביום משמר הגבול, שחל בחול המועד סוכות.³⁴ כיוצא בכך, באוגוסט 1956 ערכה המשטרה "סולחה" עם חסידי ישיבת גור בעקבות תגרה בין שוטרים לתלמידי הישיבה.³⁵

ההפגנות הוצגו בשיח הציבורי בשתי דרכים שונות, מקוטבות, שהושפעו בעיקר מזהות הדוברים: חברי כנסת ועיתונאים חרדים טענו כי המשטרה נוהגת באלימות כלפי מפגינים חרדים, בעוד מקביליהם החילונים מחו כנגד אוזלת ידה של המשטרה כלפיהם. כך למשל במאמרים שפורסמו בקיץ 1950, לרבות בעיתון "הצפה" המזוהה עם הציונות הדתית, תוארה פעילות המשטרה כדכאנית ואלימה,³⁶ בעוד שעיתוננים שפנו לקהל חילוני, ובעיקר "הארץ", "קול העם" ו"על המשמר", מחו על האיפוק שבו נוהגת המשטרה, בשל שיקולים קואליציוניים לטענתם.³⁷ מפקד מחוז ירושלים

31 מכתב מאת סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה (11.11.1954), ל-38/23, לעיל ה"ש 21 (להלן: מכתב מאת מייבר אל סהר, 1954).

32 שם.

33 קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 265, 266.

34 "עמרם בלוי רוקד עם קציני משטרה" ידיעות אחרונות 5.10.1955, 1.

35 "גור והמשטרה ערכו סולחה" שיערים 14.8.1956, 4.

36 "עד מתי תמשיך המשטרה להתנהג בגסות כלפי שומרי שבת?" הצפה 16.7.1950, 1; "משטרת ירושלים מכה יהודים ללא אבחנה, המוחים נגד חילול השבת" הצפה 30.7.1950, 4; "רדיפות האינקוויזיציה נגד התושבים החרדים בעיה"ק ירושלים ת"ו" משמרת חומתנו כו, כא במרחשון התשט"ז, א-ב.

37 "החוק ושמירת השבת" הארץ 1.9.1950, 2; "תופסק ההתפרעות" על המשמר 24.11.1954, 1.

כתב לשר המשטרה כי בשיחה שקיים עם עיתונאים ביולי 1950 דרשו רובם "לשים קץ להשתוללות הנשנית" בירושלים מצד חרדים, והוא מסר להם שהמשטרה אומנם הבליגה שבועות מספר, אך כעת תיאלץ לאחוז בכל האמצעים העומדים לרשותה.³⁸ גם בדיון שהתקיים בכנסת בשנה זו שורטט המפגש בין חרדים לשוטרים בהפגנות בשתי דרכים שונות מאוד: חבר הכנסת זרח ורהפטיג (החזית הדתית המאוחדת) מתח ביקורת חריפה על המשטרה, וטען כי "הכנסת צריכה להיכנס לעובי הקורה ולהגיד למשטרה: הרפוי!".³⁹ לעומתו, טען ח"כ חנן רובין (מפ"ם), כי החרדים הגיעו קרוב לוודאי להסכמה עם המשטרה, ולפיה מאה שערים "היא שטח אכסטריטוריאלי שעליו אין חוקי ישראל חלים".⁴⁰ שר המשטרה בכור שטרית הציג את עומק התהום הפעורה בין הטענות הסותרות: "משני דברי הנואמים שקדמוני נראה, עד כמה מצבה של המשטרה מוזר הוא. שניהם מסתמכים על עובדות, האחד מאשים את המשטרה בפעילות יתירה במעשי אלימות, והשני מאשימה באדישות ובחוסר-פעילות".⁴¹

2. אתגרי המשטרה אל נוכח הפגנות השבת

שורה ארוכה של אתגרים ניצבה בפני המשטרה בשנותיה הראשונות: ביטחוניים, חברתיים, תקציביים ואנושיים. היא נדרשה לגייס שוטרים, להכשירם, לפתוח תחנות משטרה חדשות ולמלא משימות נוספות רבות. פקודת החוק הפלילי נותרה ברובה המכריע על כנה, והמשטרה נדרשה לאוכפה באופן שיותאם לחברת המהגרים שהתהוותה בה, ואל נוכח דרישתו של בן-גוריון ממנה לסייע בפעולתו של כור ההיתוך. אך הדבר לא היה פשוט כלל ועיקר, שכן יחס החברה כלפיה נע בין שני קטבים מנוגדים: כסימן מובהק לאוטונומיה מחד גיסא, אך כסממן דכאני לכוחה של המדינה וזכר למשטרות שפגשו האזרחים החדשים בעבר מאידך גיסא, דבר שהוביל לתחושות של חוסר אמן, עוינות והתנגדות לסמכותה.⁴²

בפני משטרת ירושלים ניצבו אתגרים רבים נוספים, ייחודיים לה. על פי תוכנית החלוקה, הייתה ירושלים עתידה להפוך לעיר בין-לאומית בפיקוח האו"ם. בפועל, החלטה זו לא יושמה, ובירושלים הוקמה משטרה עצמאית, שפעלה ללא קשר למשטרת

38 מכתב מאת לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים, אל בכור שטרית, שר המשטרה (8.8.1950), ל/38, לעיל ה"ש 20 (להלן: מכתב מאברהמי אל שטרית).

39 ישיבת מליאת הכנסת 8.8.1950, 2509.

40 שם, בעמ' 2510.

41 שם.

42 שלומי שטרית "בשוטר תלוי הדבר": משטרת ישראל ואמון הציבור, 1948-1953 "משטרה והיסטוריה 1, 50, 67-88 (2019).

ישראל בחודשים הראשונים.⁴³ לצד המחסור החמור במוצרי מזון עקב המצור על העיר, הלכו והתרבו מעשי פשיעה וביזה. במצב זה, נאלצה משטרת ירושלים החדשה לגייס את כל מי שיכלה, ורק כמחצית מהמשרתים בה, אלה הוותיקים, ידעו עברית.⁴⁴ רק ביולי 1948 החלה משטרת ירושלים לפעול, גם אם לא באופן רשמי, על פי הנחיות המטה הארצי, וחודש לאחר מכן סופחה למשטרת ישראל. מפקד המחוז הראשון היה ישורון שיף, ובנובמבר 1949 תפס את מקומו לוי אברהמי, שכיהן בתפקיד עד שנת 1958. על רקע זה, יש להבין את מכלול הקשיים שהציבה מחאת השבת בפני המשטרה, ויעמדו במרכזו של הפרק.

א. שיטור המחאה בעשור הראשון: המסגרת הנורמטיבית והאתגר הדמוקרטי

המסגרת הנורמטיבית המנדטורית בנוגע לשיטור הפגנות הצריכה את פרשנות המשטרה כבר בשנתה הראשונה. השסעים העמוקים שפילגו את החברה הישראלית הבטיחו קיומן של הפגנות ויצרו אתגר חברתי ופוליטי מורכב. כתב העת של המשטרה, "999", הקדיש להפגנות את דבר המערכת בשנת 1953:

הכל מפגינין: כל איש מכאוב וכל מר נפש כי ישמע את הקריאה להפגין, הבאה, בדרך כלל, לאו דווקא מאנשי מכאוב, אלא ממושכי חוטים שבהפקר ניחא להם, מיד הוא בא ומתייצב תחת הסיסמא הפרושה והולך להפגין - ברחוב, לפני משרדי הממשלה ואפילו בדרכים ובכבישים בין-עירוניים, ואחרון-אחרון (לא חביב!) לפני הכנסת.

אין המשטרה מתערבת בהפגנות חוקיות ושקטות. ארצנו ארץ חפשית, והרוצה להפגין בגבולות המותרים בחוק - יפגין. ברם, חופש ואנרכיה אינם מושגים זהים. זריקת אבנים, חסימת כבישים, פגיעה באזרחים ובשוטרים - דברים אלה חורגים מגדר הפגנה; אלה הם מעשי התפרעות, ולא הפגנת דרישות ותביעות. התפרצות לרחבת הכנסת המוגנת על ידי החוק - במטרה להשפיע על דיוניהם החפשיים של נבחרי העם באיומים ובאלימות - כאן ברור הגבול בין המותר והחוקי ובין האסור והבלתי-חוקי.

המשטרה אינה ששה לפזר הפגנות, שרוב המשתתפים בהן אינם אלא כלי-שרת בידי אחרים. מטרתה - לשרת את המדינה ואת אזרחיה.

43 שלמה נגר "משטרת ירושלים בתקופת המעבר משלטון המנדט למדינת ישראל בשנים 1947-1948" עלי זית וחרב יד 233 (2014).

44 שם, בעמ' 264.

אין היא מתערבת בהבעת דעות - ותהיינה מה שתהיינה. ברם חובתה הראשונה והראשונה [כך] - לשמור על קיום החוק והסדר הציבורי, וממלוי חובתה זו לא תירתע.⁴⁵

החקיקה המנדטורית שיקפה את היחס הקולוניאלי ליישוב. בפקודת המשטרה נקבעה חובת השוטר לשמור על הסדר הציבורי, למנוע חסימת רחובות והפרות סדר בשעת התקהלויות ותהלוכות,⁴⁶ ותיקון משנת 1946 קבע כי יש לבקש בכתב רישיון לעריכת הפגנה חמישה ימים לפני המועד המתוכנן.⁴⁷ פקודת החוק הפלילי הגדירה התקהלות בלתי חוקית כהתכנסות של שלושה אנשים או יותר שיש עילה להניח כי הם עתידים לעבור עבירה, לרבות הפרת הסדר הציבורי.⁴⁸ במקרה זה, כל קצין משטרה מדרגת מפקח ומעלה יכול לצוות עליהם להתפזר "לאחר שהודיע על נוכחותו בתקעו בחצוצרה או בשרקו במשרוקית או ע"י כל אמצעי דומה לזה, או על ידי ירית אור 'וירי' מאקדח".⁴⁹ אם סירבו המתקהלים להתפזר, יכלה המשטרה "לעשות את כל הנחוץ" כדי לפזרם או לעוצרם, לרבות שימוש בכוח "מתקבל על הדעת". החוק קבע מפורשות מתן פטור מאחריות לנזק שייגרם לאדם או לרכוש בתוך כך, לרבות מותו של המפגין.⁵⁰ חוקים אלה, שהיו ברורים מאליהם - גם אם לא אהודים - בתקופת המנדט, היו בעייתיים יותר לאכיפה במדינה דמוקרטית, וגלגוליהם השונים יכולים לשמש אבן בוחן לתהפוכות שעברה זכות המחאה בחברה הישראלית. יישומם בפועל הצריך פרשנות שלהם שנבנתה על ארבעה נדבכים: הנחיות היועץ המשפטי לממשלה;⁵¹ הנחיות פיקוד המשטרה ושר המשטרה; שיקול הדעת של השוטר עצמו בשטח; ופסיקת בתי המשפט. מתוך הבנה כי חלף זמנו של המשטר המנדטורי, הצהירו הן שר המשטרה והן היועץ המשפטי לממשלה כבר בפברואר 1950, כי הדרישה לקבלת רישיון לצורך

45 "דבר המערכת: הפגנות וסדר ציבורי" 999, 7, 2 (1953).

46 ס' 237 (2) לפקודת המשטרה, 1926.

47 ע"ר 1504, 4.7.1946, 780.

48 ס' 179 (1) לפקודת החוק הפלילי, 1936.

49 "אור וירי" (Verey Light) הוא כינוי לזיקוק, שנורה מאקדח ייעודי. לסקירה ממצה של הדינים בנוגע להפגנות עד שנות השבעים ראו דוד ליבאי "הזכות להפגין ולהתקהל בישראל" עיוני משפט ב 54 (התשל"ג).

50 ס' 83 לפקודת החוק הפלילי.

51 הנחיות היועץ המשפטי לממשלה, ומאוחר יותר הנחיות פרקליטות המדינה, נועדו לפרש עבור שוטרים את החוק, תחולתו ודרכי אכיפתו. כך למשל משכב זכר נאסר בחוק בתקופה זו, אך היועץ המשפטי לממשלה הנחה את המשטרה לאכוף סעיף זה רק במקרים של כפייה, ולרוב נהגה המשטרה כך. יובל יונאי "הדין בדבר נטייה חד-מינית - בין היסטוריה לסוציולוגיה" משפט וממשל ד 531, 534-533 (1998).

הפגנה בטלה.⁵² "הכלל הוא כלל פשוט מאד", אמר חיים כהן בדיון בכנסת "כל אחד במדינתנו יכול לעשות מה שלבו חפץ, הוא יכול ללכת ברחובות יחד עם עוד 3-12-500 איש בתנאי שהוא לא יעבור על החוק ובתנאי שהוא לא יפגע בזכות זולתו. ברגע שיש סכנה שהוא יפר את התנאי הזה - חובה על המשטרה לשמור על הסדר ולהתערב".⁵³ אך שלושה חודשים לאחר מכן, במאי 1950, כבר התקיים דיון בהשתתפות המשטרה, משרד המשפטים ומשרד הפנים בנוגע לחידוש דרישת הרישיון, ובאוגוסט 1950 החליטה הממשלה להחזיר סעיף זה על כנו.⁵⁴ שני גורמים מרכזיים, קרוב לוודאי, תרמו לכך: ראשית, הפגנות השבת הסוערות שהתקיימו בתקופה זו בירושלים, לצד הפגנות הקומוניסטים בתל-אביב שפגעו בסדר הציבורי. שנית, הפגנות נתפסו תדיר לא כהתפרצות ספונטנית, כי אם כאירוע פוליטי מתוכנן היטב, שפוליטיקאים יזמו וניהלו מאחורי הקלעים. לכך התכוונה מערכת כתב העת של "999", במאמר שציטוט ממנו הובא בפתחו של פרק זה, עת טענה כי מפגינים הם לעיתים "כלי שרת בידי אחרים".⁵⁵ בפועל, ועל אף חידוש דרישת הרישיון, הנהיגה המשטרה פרשנות מרחיבה בנוגע לזכות המחאה. באוקטובר 1950 קבע מפקד מחוז ירושלים כי על המשטרה לאשר בקשות לעריכת אסיפות תחת כיפת השמיים, ובתנאי שלא תפגענה בסדר הציבורי,⁵⁶ ומחאה באולם סגור הצריכה הודעה בלבד ללא בקשה.⁵⁷ אך לצד פרשנות רחבה זו, גילתה המשטרה עניין ער בהפגנות. עם הקמת אגף החקירות, במרץ 1950, התבקשו מפקדי המחוזות להעביר אליו דו"חות על אודות הפגנות והפרות סדר "רציניות" בתוך 24 שעות.⁵⁸ אברהמי ביקש מקציני מחוזו לציין מי היו המארגנים, המפגינים, מספרם, מיקום ההפגנה, הסיסמאות שהושמעו, מעצרים שבוצעו, ועוד.⁵⁹ מפגיני השבת הועמדו לא פעם לדין, אך מרבית התיקים בוערו ונתרו רק אזכורים חלקיים שלהם בעיתונות. מסיקור זה ומתיקי המשטרה עולה מגמה מקלה באופן כללי,

52 פרוטוקול ישיבת הוועדה לענייני פנים מס' טז/2, הכנסת ה-1, 12 (7.3.1950).

53 שם, בעמ' 15.

54 ישיבת הממשלה 13.8.1950, 42.

55 לטענה דומה, ראו למשל ועדת החקירה הצבורית לענין מאורעות 9.7.1959 בוואדי סאליב דו"ח הוועדה 9-11 ("האם היתה יד מארגנת") (1959).

56 מכתב מאת סמ"כ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים, אל פיקוד המחוז (16.10.1950), ל/38, לעיל ה"ש 20.

57 מכתב מאת ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל בן ציון כהן, יו"ר התאחדות בעלי מלאכה (11.11.1951), א"מ ל-38/37 "מטה נפת ירושלים, אספות תהלכות והפגנות, 1951".

58 מכתב מאת סמ"כ יוסף נחמיאס, סמפכ"ל המשטרה, אל מפקדי המחוזות (8.3.1950), ל/38, לעיל ה"ש 20.

59 מכתב מאת סמ"כ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים, אל פיקוד המחוז (8.3.1950), שם.

גם כלפי בלוי, וגם כלפי עצורים אחרים.⁶⁰ למיטב ידיעתי, פסק הדין היחיד שפורסם בנושא היה בעניין דרשוביץ, בשנת 1952.⁶¹ המערערים, יהודים חרדים, טענו כי מוקנית להם הזכות להפגין, וכי מפירי הסדר היו מחללי השבת, ולא הם עצמם. בבית המשפט המחוזי הוכח כי המערערים נקטו שורת אמצעים בלתי חוקיים, לרבות זריקת אבנים, חסימת הרחוב למעבר מכוניות, תקיפת שוטרים ועוד. השופט יצחק אולשן מבית המשפט העליון קבע כי בנסיבות אלה היו השוטרים לא רק רשאים כי אם מחויבים, לפזר את ההתקהלות, ולעצור את מי שסירב לעזוב את המקום.⁶² את פסק דינו חתם אולשן בקביעה הבאה:

יש להחדיר את ההכרה בלב הציבור, כי השוטר משרת הציבור הנהו ולפיכך הוא זכאי לסיוע ותמיכה, שעה שהוא מבצע את התפקיד הקשה בלאו הכי המוטל עליו, ולא כל שכן שאין לשים מכשולים על דרכו ולהתייחס אליו כאל אויב. יש לעקור מן השורש את יחס הבוז המתגלה, לצערנו, פה ושם כלפי השוטר בישראל. יש ואזרחים מרשים לעצמם כאן יחס של זלזול לשוטר שלא היה עולה על דעתם להרשות לעצמם כלפי השוטר בארצות הגולה, בהן לעתים קרובות היה משמש מכשיר לדיכוי ורדיפות. את ההרגל הגלותי הזה לראות בשוטר אויב יש לחסל ויפה שעה אחת קודם, בטרם שיהפך לענין שבמסורת. מובן שיש להשיג דבר זה בדרכי חינוך והסברה בציבור על כל חוגיו, אבל גם בתי המשפט בארץ יתרמו את תרומתם להשגת מטרה זו, אם יתייחסו בכל חומר הדין להתנגדות בלתי חוקית לשוטר, שעה שהוא ממלא את תפקידו הציבורי, כל עוד נגע זה אוכל בבשרנו.⁶³

ב. כוח אדם

כוח האדם שעמד לרשות המשטרה השפיע על דרך התמודדותה עם הפגנות השבת, אך גם הושפע מהן. תקציבה המצומצם הוביל לתנאי העסקה ירודים, ואלה, בתורם, השפיעו על כמותו ואיכותו של כוח האדם שלה.⁶⁴ מספר השוטרים מן היישוב הוותיק

60 ראו למשל קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 290, 296.

61 ע"פ 100/51 דרשוביץ נ' היועץ המשפטי לממשלת ישראל, פ"ד ו 278 (1952).

62 שם, בעמ' 280.

63 שם, בעמ' 283.

64 על תנאי העסקתם של שוטרים בעשור הראשון ראו נעמי לבנקרון "אהיה אני המרטין לותר קינג של המשטרה": איסור ההתארגנות על שוטרי בישראל והשפעתו על זכויותיהם כעובדים" עבודה,

הצטמצם במהירות, ובהדרגה גדל מספר העולים החדשים שאיישו את שורותיה בלית ברירה, שכן לא מצאו עבודה אחרת. גם השוטרים הוותיקים, ששירתו בתקופת המנדט, לא התנסו לרוב בשיטור הפגנות בחברה דמוקרטית. על אף ההחלטה העקרונית שהתקבלה בוועדת המצב, "לתת אפשרות לכל יהודי הרוצה בכך להצטרף לשורות המשטרה - גם לשומרי דת",⁶⁵ בפועל היה מספר השוטרים הדתיים נמוך, ומספר הקצינים הדתיים נמוך אף יותר.⁶⁶ עובדה זו הקשתה על יצירת קשרים בין המשטרה לבין הקהילה הדתית בכללותה, והובילה לסיקור תקשורתי עוין שלה גם בעיתונים שייצגו פלגים מתונים כמו "הצפה".

בשנת 1956 שירתו במשטרה 5806 שוטרים, מתוכם 495 במחוז ירושלים.⁶⁷ מספרן הרב של ההפגנות במהלכה דרש גיוס 50-70 שוטרים למשמרות בסופי שבוע, ולעיתים אף יותר.⁶⁸ וכך, נאלצו השוטרים לוותר על מנוחת השבת שלהם ובמקביל נדרשו להתמודד עם שני קשיים מרכזיים נוספים: ראשית, במהלך ההפגנות הם ספגו לעיתים פגיעות פיזיות ומילוליות, לרבות יריקות, קללות ויידוי אבנים.⁶⁹ שנית, שוטרים עברו תהליכי דמוניזציה בעיתונות החרדית ובפשקווילים, וספגו ביקורת בכנסת. מייבר (שהיה בעצמו מושא לפשקווילים שבהם כונה "נאצי")⁷⁰ תיאר במכתב למפכ"ל את תחושות השוטרים לנוכח מצבם:

הנני לציין שבכל המקרים של התקלות בחוגים אלה סובלים השוטרים רבות מהפגיעות האשיות וקריאות הגנאי לעברם וכנויים בשמות רוצחים, גזלנים, נאצים וכו'. למרות פגיעות אלה הוכיחו השוטרים בכל המקרים התאפקות רבה ולא הגיבו על פרובוקציות אלו. לחוגים מתפרעים אלה לא די בכך והם מוסיפים חטא על פשע ומפיצים כל מיני עלילות וספורי זוועה על התנהגות המשטרה וכן מציפים אנשי ממשלה שונים ומוסדות ממשלתיים בתלונות סרק על דברים שלא היו ולא נבראו.⁷¹

חברה ומשפט טז 27, 38-42 (2020).

65 פרוטוקול ישיבה (תאריך משוער 2.2.1948), א"מ ג-115/6 "ענייני המשטרה".

66 דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 68.

67 משטרת ישראל דין וחשבון שנתי תשט"ז-תשי"ז, 1956, 13 (1957).

68 א"מ ל-160/19 "מטה נפת ירושלים הפגנות שבת" (להלן: ל-160/19).

69 מכתב מאת אברהמי אל שטרית, לעיל ה"ש 38.

70 תכתובת דואר אלקטרוני מאת ד"ר יואב מייבר (17.9.2019).

71 מכתב מאת מייבר אל סהר, 1954, לעיל ה"ש 31.

ג. ניסיונות השפעה של גורמים דתיים על המשטרה

ארגונים, רבנים ופוליטיקאים חרדים הפעילו על המשטרה לחצים משני סוגים: האחד נועד לגרום למשטרה לפעול כנגד מי שמפרים את מצוות היהדות, גם אם הדבר אינו מעוגן בחוק, והשני נועד להשפיע על הדרך שבה היא עצמה מתנהלת.

אל הסוג הראשון השתייכו ניסיונות להשפיע על המשטרה לפעול למניעת חילול השבת, במיוחד עת נעשה הדבר באופן מסחרי;⁷² אך גם בנוגע לסוגיות אחרות כגון לבוש חשוף של נשים ברחובות, אטליזים המוכרים טרפה, ועוד.⁷³ לחצים הופעלו גם מחו"ל: מייבר תיאר מכתב שקיבל מרב מפילדלפיה, ובו הטפת מוסר למשטרה על עמדתה בנוגע ל"מועדון המריבה", "לצד בעלי מועדון הפרוצות ונגד היהודים התמימים, שכל מעשיהם הם לשם שמיים. ולא די בכך הוא גם מתרה בי שהדבר יזיק בקבלת העזרה מיהודי אמריקה, ציטטה, 'שאתם כל כך זקוקים לה'".⁷⁴ לרוב השיבה המשטרה כי בהיעדר חוק בנושא לא תוכל לפעול, והציעה למתלוננים לקדם חקיקה בתחום. בקשות אחדות הופנו ישירות אל השר שטרית, מתוך תקווה כי בהיותו שומר מסורת וידוע כמי שאזונו כרויה לבקשות גם כשאינן בתחום סמכותו,⁷⁵ ייענה להן, כפי שאומנם עשה לעיתים.⁷⁶ סוג הלחצים השני שהופעל על המשטרה, נועד להשפיע על נהלים והסדרים פנימיים שלה. כבר בספטמבר 1948 התקיימה פגישה בין יצחק צ'יזיק, מנכ"ל משרד המשטרה, יועצה המשפטי של המשטרה, ושמואל-זנוויל כהנא, נציג משרד הדתות, לדיון בסוגיית הדת במשטרה.⁷⁷ כהנא דרש כי המשטרה תקפיד על כשרות, תימנע מהחתמת עדים בשבת, תאפשר לשוטרים דתיים מנוחה בשבת למעט במקרי חירום, תימנע מעבודות שאינן חיוניות בשבת, ועוד. צ'יזיק מצידו הבהיר כי אומנם קיים "רצון טוב" במשרד המשטרה לקבלת דרישותיו, אך הדבר תלוי בתקציב ובמצב הביטחון.⁷⁸ בשנים 1948-1949 התעצב סטטוס קוו פרטני על בסיס פגישה זו בין משרד הדתות לבין המשטרה, שבמסגרתו הוסכם כי שוטרים לא יחללו שבת אם הדבר איננו חיוני.⁷⁹

72 מכתב מאת משמרת השבת ביפו אל שר המשטרה (התשי"ב, ללא ציון תאריך מדויק); מכתב מאת שר המשטרה אל המפכ"ל, (11.11.1949). א"מ ל-2299/13 "המטה הארצי - חילול שבת".

73 מכתב מאת הרבנות הראשית מחוז ת"א-יפו אל שר המשטרה (20.5.1949); מכתב מאת הרב הראשי לא"י אל שר המשטרה (25.3.1949); א"מ ל-2143/34 "שמירת שבת" (להלן: ל-2143/34).

74 מסמך זיכרונות על לוי אברהמי, עזבונו של מייבר 4, ללא ציון תאריך (ההדגשה במקור) (להלן: מסמך זיכרונות מייבר).

75 יחזקאל סהר סיפור חיי: זכרונות המפכ"ל הראשון של משטרת ישראל 101-104 (1992) (להלן: סהר).

76 ראו למשל מכתב מאת שטרית אל סהר, 1949, לעיל ה"ש 72.

77 פרוטוקול מיום 13.9.1948, ל-2143/34, לעיל ה"ש 73.

78 שם.

79 מכתב מבכור שטרית, שר המשטרה אל יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה (20.9.1948); מכתב מד"ר ש"ז כהנא, משרד הדתות, אל יחזקאל סהר, המפכ"ל (15.11.1949), שם.

נעשו ניסיונות להגדיל את מספר השוטרים הדתיים, ובתנאי שלא יידרשו לעבוד בשבת, אך המשטרה התנגדה לכך מחשש להכבדת נטל המשמרות על השוטרים החילונים, וטענה כי הדבר לא יהיה מוסרי.⁸⁰ נוסף על כך, נעשה ניסיון גם למינוי בכיר יותר: מפכ"ל המשטרה תיאר באוטוביוגרפיה שלו כיצד לחצו עליו נציגי המפד"ל למנות חבר ממפלגתם לסגנו, לחצים שאותם דחה, לדבריו.⁸¹ עם זאת, תלונות בנוגע להתנהלות המשטרה המשיכו להגיע מגורמים דתיים שונים, בנוגע לכשרות המזון בתחנות המשטרה⁸² ובנוגע לנסיעה בניידות בשבת, במיוחד בשכונות חרדיות.⁸³ הכוונות לערוך אימונים במהלך השבת או לאפשר לתזמורת המשטרה להופיע ביום זה ספגו אף הן ביקורת.⁸⁴ לחצים אלה עוררו חיכוכים בין המשטרה לבין משרד הדתות, הן מעצם הניסיון להשפיע על עבודת המשטרה מבחוץ, והן מכיוון שבחלק מן המקרים טען משרד הדתות כי הפנייה נעשתה בשם שוטרים דתיים, עובדה שהטרידה את פיקוד המשטרה אף היא. עד כמה היו פניות אלה לצנינים בעיני המשטרה ניתן ללמוד מתשובותיהם קצרות הרוח של קצינים אחדים: שיף כתב ביוני 1949 למשרד הדתות כי אינו מכיר בסמכותו, או בכל סמכות אחרת, לקבוע את הדרך שבה יתנהלו ענייני המשטרה,⁸⁵ והמפכ"ל כתב זמן קצר לאחר מכן לשר המשטרה, בעקבות תלונה על חלוקת עופות לא כשרים לשוטרים ועבודה בשבת:

1. קצה נפשי לעסוק בענין זה. כבר דשנו ושנו בו עם כל מי שחושב שהוא בא כוחו של הקב"ה על פני אדמות.
2. אכן, נכון הדבר כי אנו מחלקים לשוטרים עופות לא כשרים, אולם לא אנסנו אף איש מהם לקחת את העופות. ואם הרב מימון מוכן לספק לנו עופות כשרים אשמח לקבלם.
3. ואשר לשאלת העבודה בשבת, שמא יעשה הרב הסכם עם הפושעים למיניהם שלא יפעלו בשבתות.⁸⁶

80 יוסף בן פורת מחסום לתוהו: שנים מכריעות בתולדות משטרת ישראל 159 (1988).

81 סהר, לעיל ה"ש 75, בעמ' 92.

82 פרוטוקול ישיבת הוועדה לענייני פנים מס' יד/2 של הכנסת ה-1, 15, 35 (21.2.1950). ראו גם את תשובתו של י' מייבר לשאלתה 926 בכנסת (20.7.1953), ל-16/8, לעיל ה"ש 27.

83 מכתב מאת גליקמן-פרוש אל ישראל סמ"מ מייבר, מפקד נפת הבירה (31.7.1953); תשובתו של מייבר לגליקמן-פרוש (3.8.1953), שם.

84 מכתב מאת יצחק הרצוג, ראש הרבנים לישראל, אל בכור שטרית, שר המשטרה (27.2.1951), א"מ פ-4248/21 "התכתבות עם משרד הממשלה"; מכתב מאת יצחק צ'זיק, מנכ"ל משרד המשטרה, אל הרבנות הראשית למחוז ת"א-יפו (31.5.1949); וראו גם את המכתבים לעיל בה"ש 74.

85 מכתב מאת ישרון שיף, מפקד מחוז ירושלים, אל הירשברג, משרד הדתות (9.6.1949), ל-2143/34, לעיל ה"ש 73.

86 מכתב מאת יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה, אל בכור שטרית, שר המשטרה (4.8.1949), שם.

ד. הפעלת כוח שלא כדין על ידי שוטרים

לדיון נפרד זכתה סוגיית הפעלת כוח, כדין ושלא כדין, על ידי שוטרים במהלך הפגנות. התמונה ששורטטה בדו"חות המשטרה ובכרזות של נטורי קרתא בנושא זה הייתה מקוטבת באופן מובהק: נטורי קרתא ותומכיהם טענו לשימוש באלימות קשה וחמורה מצד שוטרים כלפי מפגינים שמחו באופן מילולי בלבד. המשטרה, לעומת זאת, השיבה לרוב כי השוטרים התנהגו באיפוק רב אל נוכח התגרות ומעשי אלימות מצד מפגינים. אין חולק כי שוטרים אומנם הפעילו כוח בהפגנות, וכי לעיתים חרג השימוש בכוח מן המידה הנחוצה. אך אף על פי שאין להכחיש את קיומם ואת חומרתם של מעשים אלה, תיאורם על ידי הגורמים החרדיים היה מוקצן ביותר, ואף כלל יותר מקורטוב של הפרזה, שנועדה להתססת חרדים. בדברים שנשא בנובמבר 1949 טען בלוי כי חרדים נאסרים על לא עוול בכפם, "והם מובלים ברחובות העיר והשוטרים דוחפים ומכים ומעבידים אותם בפרך".⁸⁷ השר לוין טען בישיבת ממשלה באוגוסט 1950 כי "המשטרה הכתה ילדים ונשים ויהודים זקנים ללא כל חשבון",⁸⁸ והשר שפירא טען כי "יש סדזים במשטרה".⁸⁹ בפשקווילים מהשנים 1954-1955 תוארו "פוגרומים בשכונות החרדים", וכיצד "מקבלים יהודים מכות ופצעי דם ויושבים בבתי הסוהר".⁹⁰ במהלך שנת 1949 פוזרו בירושלים איורים שבהם נראו שוטרים מכים חרדים, וצלם אמריקאי מתבונן בהם ומתפלל: "העוד ישנם שוטרים בריטיים בישראל?!"⁹¹

87 מכתב מאת רם לוסיג, ראש אגף חקירת פשעים, אל יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה (22.6.1949), מפח-8/36, לעיל ה"ש 23 (להלן: מכתב מאת לוסיג אל סהר).

88 השר לוין בישיבת הממשלה, 13.8.1950, לעיל ה"ש 24.

89 שם, בעמ' 7.

90 ל-38/23, לעיל ה"ש 21.

91 מכתב מאת דב יוסף, שר האספקה והקיצוב, אל יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה (6.6.1949), א"מ ג-202/4 "התכתבות עם משרדי ממשלה וגופים". במכתב ציין דב יוסף כי האזור מאפיין את סגנונם של איורים דומים שהפיצו הפורשים בירושלים. תודה לעודד רון שהעביר לי את העתקו של אזור זה.

בצעד נדיר למדי, אל נוכח מה שנתפס קרוב לוודאי כסכנה משותפת, פרסמה מועצת פועלי ירושלים יחד עם מפא"י ומפ"ם, מכתב תגובה לאיורים התומך במשטרה:

חוגים בלתי אחראיים אלה מודרכים ע"י כוחות הרס מעלילים על משטרת ישראל בירושלים ומוציאים לעז וקריקטורות למיניהם אשר בהם רוצים להשמיץ את שמו הטוב של השוטר העברי [...] נגיד את דברינו בגלוי: יבורך השוטר והחייל אשר ימנעו מכוחות הרס וארס להשליט משטר שהוא בניגוד לרצונו של הרוב המכריע של הצבור. כל מי שיפגע בחוקי המדינה או יפעל שלא עפ"י חוקתה יתקל בהתנגדות נמרצת.⁹²

קשה ואף בלתי אפשרי לקבוע מסמרות עובדתיים בנוגע למידת הכוח שהפעילו שוטרים בהפגנות השבת. שטרית הזמין בנאומו במליאת הכנסת את חבריה להגיע לבסיס האימונים המשטרתי ולראות "כיצד אנו מלמדים את המשטרה להכות בשעת הצורך ובהתאם לחוק"⁹³, אך למשטרה היה ברור כי באימונים אין די, וכי תמיד ימצאו "מספר אלמנטים חמומי מוח" בין השוטרים.⁹⁴ המשטרה שבה והסבירה כי לא ניתן לפזר הפגנות בכסיות של משי, וכי במקרים קיצוניים ננקטים אמצעים קיצוניים.⁹⁵ כך למשל, כמה שנים מאוחר יותר תיאר מייבר בזיכרונותיו כיצד בעת הפגנה ליד "מועדון המריבה", לאחר שמפגינים שפכו על שוטר דלי שתן וצואה, "יצאתי מכלי והורתי לשוטרים לפזר בכוח את המתגרים בהם".⁹⁶

בהפגנת שבת סוערת שהתקיימה במאי 1949 ליד בתי הקולנוע אדיסון ועדן, טענו המפגינים כי נעשה שימוש באלימות וכן בנשק כנגדם. משה גליקמן-פרוש, עסקן חרדי שהפך זמן קצר לאחר מכן לחבר מועצת עיריית ירושלים, שלח מכתב לשיף, ובו כתב כי הוא "אחראי במאה אחוז" לכך שהשוטרים הכו חרדים באגרופים ובאלה, וכי אחד מהמפגינים הוחזק בידי ארבעה שוטרים שהכוהו ואחד מהם הניח את נעלו על צווארו: "עוד אפשר לראות את הסימנים של הנעל על צווארו של האיש".⁹⁷ במהלך הפגנה זו ירה אחד מהשוטרים באוויר. מקרי ירי התרחשו פעמים מספר,

92 "ציבור פועלי ירושלים מתרה בטרוריסטים 'הדתיים'" על המשמר 6.6.1949, 1.

93 ישיבת מליאת הכנסת 8.8.1950, 2511.

94 דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 27.

95 דברי המפכ"ל, פרוטוקול ישיבת הוועדה לענייני פנים מס' טז/2 של הכנסת ה-1, 8 (7.2.1950).

96 מסמך זיכרונות מייבר, לעיל ה"ש 74.

97 מכתב מאת משה גליקמן-פרוש, לישורן שיף, מפקד מחוז ירושלים (29.5.1949), ל-37/21, לעיל ה"ש 23 (ההדגשה במקור).

עת שוטרים וחיילים חשו מאוימים, בעיקר במסגרת אירועי מחאה של נטורי קרתא.⁹⁸ במקרה זה הודה סמל יעקב אמיתי כי ירה לאוויר, והסביר כי עשה כן לאחר שקבוצת שמנתה כ-15 חרדים ניסתה למנוע העלאת עצור לניידת:

הם התחילו להרביץ לי על הידיים וגם בעיתות [כך] רגל על רגלי. פקדתי עליהם לסגת וכשהם היכו לי על הידיים ופצעו אותי קל על שני האגודל לא יכולתי להתגונן עלי ועל החברים ולהחזיק יותר את מקל הגומי. נאלצתי לירות יריה אחת לאוויר, וע"י כך פיזרתי אותם ברגע ונתתי אפשרות לחברים לעלות את האסיר על המכונית.⁹⁹

בעקבות דרישתו של גליקמן-פרוש הוקמה ועדת חקירה, שכללה את מזכיר הממשלה ואת מנכ"ל משרד המשטרה ומשרד הפנים.¹⁰⁰ לאור מסקנותיה נוסחו פקודות חדשות במטה הארצי, ובהן נקבע כי איפוק צריך להיות הכלל ושימוש בכוח - החריג, והוא יופעל רק בעת התנגדות למעצר, פיזור התקהלות פרועה, התגוננות בפני מתקפה או מניעת פשע שכרוך באלימות. עוד נקבע כי תלונות על הפעלת כוח שלא כדין יועברו למפקד המחוז, ואם יימצא יסוד לתלונה, ימונה לחקירתה בית דין שאחד מחבריו קצין עליון, והוא ימסור את מסקנותיו בתוך עשרה ימים.¹⁰¹

בן פורת, ראש אגף המנהלה במשטרה, הנחה את שיף למנות בית דין לחקירת התנהלות השוטרים בהפגנה בקולנוע אדיסון, אך בדף נפרד הוסיף הערה קצרה בכתב ידו: "הרצוף בזה (להנאתך הקטנה - כנראה) נובע מתביעת הועדה בע"פ ולא מיזמה במטא"ר. מסכן שוטר בישראל: יושב ואינו עושה - מבקרים אותם, עושה - גם כן מבקרים. בברכת חזק ואמץ".¹⁰² בתוך חמישה ימים מסר שיף את המסקנות לבן פורת, ולפיהן לא היה שימוש בכוח שלא כדין.¹⁰³

הסוגיה עלתה לסדר היום הציבורי ביתר שאת עם מעצר חברי מחתרת "ברית הקנאים", שטענו כי היו קורבן להתעמרות שוטרים בעת שהוחזקו בבית המעצר

98 פרידמן "נטורי קרתא", לעיל ה"ש 4, בעמ' 234-235; קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 230-231.
99 מכתב מאת סמל יעקב אמיתי, אל עמ"מ משטרת ישראל, מנהלה (29.5.1949), ל-37/21, לעיל ה"ש 23.

100 קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 230.

101 פקודות המטא"ר 24.6.1949, ג-202/4, לעיל ה"ש 91.

102 מכתב מאת יוסף בן פורת, ראש אגף מנהלה, המטא"ר, אל ישרון שיף, מפקד מחוז ירושלים (21.6.1949), ל-37/21, לעיל ה"ש 23.

103 מכתב מאת ישרון שיף, מפקד מחוז ירושלים, אל יוסף בן פורת, ראש אגף מנהלה (26.6.1949), שם.

בג'לאמה.¹⁰⁴ פרשה זו העתיקה את תשומת לב הציבור מפרשת "ברית הקנאים" אל התנהלות המשטרה כלפי העצורים,¹⁰⁵ והובילה למינוי ועדת חקירה נוספת, פרלמנטרית הפעם, שקבעה כי קרוב לוודאי שההתעמרות תוכננה מראש בידי הדרגים הבכירים במשטרה, ולא נבעה מתגובה ספונטנית מצד הסגל במקום.¹⁰⁶

אך ועדות חקירה מונו לעיתים רחוקות יחסית, בעוד הביקורת על המשטרה בנושא זה בכנסת ובממשלה הייתה מתמשכת ועקבית. שרים, חברי כנסת וחברי מועצת ירושלים מהקהילה החרדית, שלעיתים השתתפו בעצמם בהפגנות, תיארו מנקודת מבטם או ממקורות בקהילתם, כיצד פעלה המשטרה שלא כדין. מפכ"ל המשטרה טען בישיבה שהתקיימה בכנסת בפברואר 1950 כי "היום אתם מעמידים לדין את המשטרה על כל מעשה ומעשה",¹⁰⁷ וכמה מחברי הכנסת הסכימו עימו: "אין לך פעולה הנעשית ע"י המשטרה, שאין לה מיד הדים בכנסת".¹⁰⁸

בנובמבר 1954 נעצר חבר הכנסת גניחובסקי ממפלגת הפועל המזרחי בהפגנה, ומכאן הופיעו שתי גרסאות שונות לאירוע: גניחובסקי טען כי שוטר הפיל את שעונו בכוונה ושבר אותו, ואילו השוטר טען שגניחובסקי הפיל את השעון בעצמו כדי שיוכל להטיל את האשם עליו. מייבר עדכן את המטה הארצי בעניין, וכתב:

אני רואה את פעולתו והתנהגותו של חבר הכנסת גניחובסקי כפעולה מכוונת והתערבות עוינת כלפי המשטרה ולא די בכך חשב כנראה גם להעליל על המשטרה ואולי גם יעשה זאת בכתלי הכנסת - שהמשטרה התנהגה באכזריות ושברה את שעונו. אני בדעה שהתנהגותו זו של חבר הכנסת ראויה להיות מובאת בפני יו"ר הכנסת שיטפל בזה בדרך שימצא לנכון.¹⁰⁹

בישיבת ועדת הכנסת שהתקיימה כחודש לאחר האירוע דרש גניחובסקי "לערוך בחינה ובחירה מדוקדקת של החומר האנושי של השוטרים ששולחים לירושלים".¹¹⁰ המפכ"ל

104 ועדת-החקירה הפארלאמנטארית בענין עזירי המחנה בג'לאמה דו"ח הוועדה (ארכיון הכנסת, 3.8.1951) (להלן: דו"ח ג'לאמה).

105 איסר הראל בטחון ודמוקרטיה 185 (1989).

106 דו"ח ג'לאמה, לעיל ה"ש 104.

107 פרוטוקול ישיבת הוועדה לענייני פנים מס' טו/2 של הכנסת ה-1, 12 (28.2.1950).

108 שם, בעמ' 8.

109 מכתב מאת מייבר אל סהר, 1954, לעיל ה"ש 31; מכתב מאת סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל ראש אגף ארגון מטא"ר (7.11.1954), ל-38/23, לעיל ה"ש 21.

110 דברי חבר הכנסת גניחובסקי, פרוטוקול ישיבת הוועדה לענייני פנים מס' 7ד של הכנסת ה-2, 2 (7.12.1954).

הבהיר בתגובה כי יש קושי להבטיח התנהלות שוטרים בזמן התלהטות רוחות: "כאשר מפזרים הפגנה קשה מאד לדעת את הגבול [...] ההוראות שניתנו לשוטרים ואמרות שיש להשתמש במינימום של כוח, אבל זהו גם ענין אינדיבידואלי: יש שוטר שיש לו אורך רוח ואחר - המשתמש ביתר כוח."¹¹¹

הדים בסוגיה זו הגיעו גם לחו"ל, והטענה בדבר קיומה של אלימות שוטרים בישראל הפכה לקלף מיקוח פוליטי. במרץ 1954 התקבלו במשרד החוץ מכתבים ומברקים רבים שביקשו להימנע מגיוס נשים לצה"ל או לשירות הלאומי, ובין היתר ציינו כמה מן הכותבים שנחרדו לשמוע על אלימות משטרתית כלפי מפגינים, וביקשו שהאחראים לה יועמדו לדין.¹¹² בישיבת ממשלה שהתקיימה בפברואר 1955, רמז השר שפירא על הרושם הקשה שעלולה הסוגיה לעורר בחו"ל:

כאשר בחוצות ניו-יורק מתפרסמות תמונות גדולות איך שוטרי ישראל מכים יהודים, סוחבים אותם ומכים אותם - זה עושה שם רושם מזעזע לא רק על נטורי קרתא, אלא על יהודים רבים, גם על חברי המפלגה שלי אולי גם על חברי המפלגה שלך.¹¹³

ה. שיטור מחאת הנגד

לצד האתגר שהציבה תרבות ההפגנות החרדית בפניה, נדרשה המשטרה להתמודד גם עם מחאת הנגד החילונית שהובילו פעילי הליגה למניעת כפייה דתית, אזרחים בודדים, או חיילים. באוגוסט 1950 הגיעו שתי משאיות של קיבוץ צובא לירושלים: האחת הובילה חלב, ובשנייה נמצאו 30-40 גברים שהגיעו להגן על משאית החלב, שכן ידעו שמשלוחי חלב בשבת הפכו יעד למתקפות מצד נטורי קרתא,¹¹⁴ ואכן התפתחה שורת קטטות. חברי צובא "הודיעו שבאו בגלוי להשליט סדר" בשל שלוש סיבות: ראשית, המשטרה אינה מפזרת הפגנות חרדים בשבועות האחרונים, ומסתפקת בשיגור מספר שוטרים כמשקיפים; שנית, בשבוע החולף טנדר של הקיבוץ נפגע מזריקת אבנים; ושלישית, התנגדותם העקרונית של חברי הקיבוץ להשתלטות הדת על הרחוב. אנשי צובא ציינו שיגיעו למקום גם בשבת הבאה, ובמספר גדול יותר.¹¹⁵ באירוע אחר בחודש זה פרצה

111 שם, בעמ' 4.

112 ראו למשל מכתב מהוועד הלאומי לביטול גיוס נשים בברוקלין, אל משרד החוץ (12.3.1954), א"מ ג-5393/17 "חוק גיוס בנות לפי חוק שרות לאומי".

113 דברי השר שפירא, ישיבת הממשלה 6.2.1955, 12.

114 זאת, בשל קרבתה של "תנובה" לכיכר השבת בירושלים. ראו קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 92.

115 מכתב מאת מפקח ראשון מ' אילון, ראש לשכת חקירות, אל ראש אח"ק, המטא"ר (21.8.1950).

תגרה בישיבת חברון בין מפגינים חרדים לבין חניכי תנועות נוער, ואחד החניכים נפגע בראשו מבקבוק שהושלך לעברו.¹¹⁶ גם חיילים נטלו חלק במחאת הנגד. רכבים צבאיים שנסעו בשבתות שימשו יעד לפעולות נטורי קרתא, אך חיילים לא מיהרו להגיש תלונות במקרים אלה, דבר שהקשה על המשטרה לאתר את התוקפים.¹¹⁷ ייתכן שסיבת הדבר הייתה שבחלק מן המקרים פנו החיילים לעשות דין בעצמם.¹¹⁸ בחודש יוני 1952 התרחש מקרה קיצוני וחרגי בהרבה, עת נעשה ניסיון התנקשות בשר דוד צבי פנקס, קרוב לוודאי בשל ניסיונו לקדם חקיקה דתית.¹¹⁹ המשטרה הייתה מודעת למידת הסיכון להסלמה הטמונה בהפגנות הנגד, עקבה אחריהן בדאגה, וניסתה למתן התגריות משני הצדדים. באוגוסט 1950 עדכן שטרית את הממשלה כי על רקע הכוונה למנוע תנועה דרך שכונה חרדית "מתכוננים מאות מאות [כך] מהנוער החופשי ללכת לשכונות ההן ולראות אם יפריעו בעדם ואם ימנעו בעדם".¹²⁰ בספטמבר 1950 התבקשו השוטרים לשים לב למכוניות משא שיסעו בשבת ושיעוררו חשד כי מטרתן התגריות.¹²¹ בפברואר 1955 סורבה בקשה לקיום הפגנה נגד מועדון "אמהות עובדות", שכן מבקשי הרישיון דרשו לענוד טלאי צהוב (כפי שעשו בהפגנה קודמת, וזכו לתשומת לב מרובה), והמשטרה חששה כי הדבר יוביל להתנגשות עם מי שיראו בכך התגריות מכוונת.¹²²

ו. התנגדות למרות המשטרה על ידי אזרחים ועובדי ציבור אחרים

יחסה האמביוולנטי של החברה הישראלית למשטרה הוביל לעיתים לחוסר שיתוף פעולה מצד גורמים שונים, שסירבו להגיש תלונות או לסייע לה בעבודתה בדרכים אחרות. אזרחים שהיו מודעים לזהות המתנקשים בשר פנקס גילו נכונות מועטה לסייע למשטרה באיתורם, ובכך שיקפו מסר של הסכמה עם דרך פעולתם ומניעתיהם, וסייעו

ל/38, לעיל ה"ש 20.

- 116 פרידמן "נטורי קרתא", לעיל ה"ש 4, בעמ' 239; "החוק ושמירת השבת" הארץ 1.9.1950, 2.
117 מכתב מאת מפקח ראשון מ' אילון, אל אל"מ מישאל שחם, מפקד חטיבה 16, צה"ל (11.11.1950); מכתב מכותב לא ידוע אל סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה (21.10.1950), ל/38, לעיל ה"ש 20.
118 פרידמן "נטורי קרתא", לעיל ה"ש 4, בעמ' 234-235; ראו גם מכתבו של מ' אילון אל אל"מ שחם, שם.
119 אילה שקלאר "הפנקס פתוח: השר דוד פנקס, פעילותו, דרכו הפוליטית ופרשת ההתנקשות בחייו" ישראלים 7, 107 (2015).
120 השר שטרית, ישיבת הממשלה 13.8.1950, 8.
121 פקודת מבצע "מניעת התקהלויות והתפרעויות בשבת" 16.9.1950, מאת מייבר, ל/38, לעיל ה"ש 20.
122 דברי השר שטרית, ישיבת הממשלה 6.2.1955, 17; קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 296.

לזיכויים.¹²³ עובדה זו הקשתה על המשטרה לאכוף את החוק, חיזקה את הלגיטימציה של התוקפים ופגעה בתדמיתה ובסמכותה. שר הדתות שפירא והרב הרצוג הותקפו בשנת 1953 בידי פעילי נטורי קרתא, אך סירבו להגיש תלונה.¹²⁴ בה במידה לעיתים הייתה התנגדות מצד נושאי תפקידים לבצע את המוטל עליהם. כך למשל, במרץ 1949 נשלח רכב כיבוי אש לסייע לשוטרים בפיזור הפגנה ליד קולנוע עדן, אך הכבאי סירב להפעיל את זרנוק המים ונעצר על ידי המשטרה.¹²⁵ חודשיים לאחר מכן הוכו שוטרים על ידי שני חיילים במהלך ניסיון פיזור הפגנה.¹²⁶

3. מענים

א. מודיעין

השגת מודיעין היא חלק בלתי נפרד מעבודה יעילה של המשטרה, המבקשת למנוע פשיעה ולא רק להגיב לקיומה בדיעבד. שירות הידיעות של ההגנה החל לעקוב אחר נטורי קרתא כבר בתקופת המנדט,¹²⁷ והש"ב המשיך בכך לאחר קום המדינה.¹²⁸ גם המשטרה התמקדה בנטורי קרתא, שכן זרמים אחרים נחשבו לאתגר ביחס לסדר הציבורי, אך נעדרי סיכון ממשי. במקביל נאסף מידע שאפשר לה למפות את הפלגים בעולם החרדי ולנסות להעריך את פעולתם העתידית.¹²⁹ בתחילה נאסף המידע המודיעיני בידי המחלקה לחקירות פשעים, ומאוחר יותר בידי ענף תפקידים מיוחדים, תוך התייעצות במקרה הצורך עם הש"ב.¹³⁰ את הפעילות המודיעינית החל משנת 1948 ביצעו בעיקר שני קציני משטרה: יצחק בן ארי, שלימים עבד במוסד, ויהודה ארבל, שהתגייס מאוחר יותר לשב"כ.¹³¹ אך בהיעדר משאבים וכוח אדם מיומן, נותרה זו יוזמה מקומית ונקודתית,

123 שקלאר "הפנקס פתוח", לעיל ה"ש 119.

124 מכתב מאת סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל סמ"כ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים (18.11.1953), ל-16/8, לעיל ה"ש 27.

125 מכתב מאת מפקח שני מ' אקסנפלד, אל מפקח התחנה המרכזית (30.5.1949), ל-37/21, לעיל ה"ש 23.

126 מכתב מאת מפקח שני מ' אקסנפלד, אל ישורון שיף, מפקח מחוז ירושלים (29.5.1949), שם (להלן: מכתב מאת אקסנפלד אל שיף).

127 ראו למשל ארכיון ההגנה, חטיבה 112, תיקים 50-51.

128 מיכאל בר זוהר הממונה: איסר הראל ועלילות שירותי הבטחון 95 (1970).

129 ראו למשל מכתב מאת יצחק בן ארי, מחלקת חקירת פשעים, אל המטא"ר (6.12.1948), מפח-8/36, לעיל ה"ש 23; מכתב מאת עמ"מ יהודה פרגו, קצין תפקידים מיוחדים, אל סמ"כ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים (20.12.1953), ל-16/8, לעיל ה"ש 27.

130 ראו למשל מכתב מאת יהודה ארבל, ראש ענף תפקידים מיוחדים, אל ש"ב. מרחב י-ם (12.10.1956), ל-160/5, לעיל ה"ש 18.

131 יצחק בן ארי: ראו באתר ההנצחה של משרד החוץ <https://mfa.gov.il/memorial/Perpetuated/>

ולא חלק ממדיניות סדורה.

המשטרה נעזרה בכמה מקורות מידע: ראשית, היא אספה מידע גלוי, כגון עיתונים וכרזות שהודבקו על קירות בשכונות חרדיות. בשנת 1949 נאספו כרוזים של נטורי קרתא ושל "מזהירי שבת"¹³² ובשנת 1953 למדה המשטרה מן העיתון על כוונתן של נשים חרדיות להפגין כנגד גיוסן, שעות ספורות לפני ההפגנה.¹³³ שנית, היא איתרה מקורות בתוך החברה החרדית, שלחה שוטרים דוברי אידיש בלבוש חרדי לאספות של נטורי קרתא, וכן לליווי עצורים חרדים מבלי שאלה האחרונים ידעו כי השוטרים מבינים אידיש.¹³⁴ בנובמבר 1954 העביר יהודה ארבל, ראש ענף תפקידים מיוחדים במשטרה, דיווח מפורט על תוכן אספה של "מזהירי שבת", אך לא ציין כיצד הושג המידע.¹³⁵ מקור שלישי היה הודעות שמסרו אזרחים, חילונים וחרדים כאחד. כך למשל במאי 1951 דיווח נהג אגד על שני נוסעים חרדים שעוררו את חשדו;¹³⁶ באוקטובר 1956 פנה עיתונאי למשטרה, ומסר ששוחח באקראי עם תלמיד ישיבת "תורה ויראה", המשתיך לארגון חשאי המונה 300 איש. חברי הארגון מתאמנים לדבריו בג'ודו ובנשק חם וקר "למען יעמדו היטב בפני השוטרים";¹³⁷ בדצמבר 1953 כתב מייבר כי במטה הנפה הופיע תושב הכפר הדתי שפריר "ובקש במפגיע לדבר איתי על ענין סודי". המודיע מסר כי הרבי מלובביץ פקד עליו להקים ארגון חשאי למלחמה במיסיונרים המנסים להמיר יהודים.¹³⁸ מייבר כתב שהסביר למודיע כי "המשטרה לא תסבול שום מעשה המתנגד לחוק [...] יעצתי לו למצוא דרך חוקית להלחם בתנועה זו".¹³⁹

Pages/Ben-Ari-Itzhak.aspx; יהודה ארבל: תכתובת דואר אלקטרוני מאת ד"ר מיכל ארבל (31.10.2019).

132 מפח-8/36, לעיל ה"ש 23.

133 מכתב מאת סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל סמ"כ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים (26.7.1953), ל-16/8, לעיל ה"ש 27.

134 דיווח של השוטר א' מוסס לבן ארי (14.11.1948), א"מ ל-382/12 "מטה המחוז הדרומי - הפגנות נטורי קרתא".

135 מכתב מאת ע.מ. יהודה ארבל, ראש ענף תפקידים מיוחדים, אל מפקד מחוז ירושלים, (10.11.1954), א"מ ל-38/23, לעיל ה"ש 21.

136 א"מ ל-2175/4 "קנאי דת 1950-1952".

137 מכתב מאת בן-ישי אל אברהמי, לעיל ה"ש 28. בן-ישי ציין כי הוא מייחס לעיתונאי מהימנות גבוהה: "הוא בחור נבון ויודע לדובב. על רקע זה יש לנו צרות אתו שסוחט משוטרים דברים שהשתיקה יפה להם ולא אתפלא שהצליח בכך גם אצל בחור ישיבה זה".

138 מכתב מאת סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל סמ"כ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים (16.12.1953), ל-16/8, לעיל ה"ש 27.

139 שם.

ב. שימוש באמצעים לא דמוקרטיים

שנותיה הראשונות של המדינה התאפיינו בחרדה ביטחונית עמוקה ובחוסר יציבות פוליטית. במהלך תקופה זו הפך החירום לשגרה, ולא פעם נעשה שימוש באמצעי ביטחון חריגים וקיצוניים, שאינם עולים בקנה אחד עם משטר דמוקרטי, כגון מעצר מינהלי,¹⁴⁰ או שיתוף פעולה של שוטרים עם פלוגות הפועל.¹⁴¹ גם התחבטות המשטרה בנוגע להתנהלות הראויה כלפי נטורי קרתא שיקפה את המתח המתקיים תדיר בין ביטחון לדמוקרטיה. כבר בנובמבר 1948 הציעה המשטרה להעמיד לדין נואמים של נטורי קרתא בכינוס, בגין ניסיון המרדה, לפי סעיפים 59-60 לפקודת החוק הפלילי.¹⁴² חודשים אחדים לאחר מכן, ביוני 1949, הציע רם לוסטיג, ראש אגף חקירות פשעים, להכיר בנטורי קרתא כארגון טרור. זאת, בין היתר, בעקבות ההפגנה הסוערת בחודש הקודם בקולנוע אדיסון. לטענתו: "אין הם נרתעים מאיומים, אלמות ופניות פוליטיות לעולם הגדול. טפול בהם בכסיות של משי עלול לחזק את ידיהם להגביר את פעולותיהם".¹⁴³ לפיכך, הכרזתם כארגון טרור תאפשר את ריסונם המהיר ותחסוך לציבור הירושלמי אי-שקט ועוגמת נפש. נימוקים אלה לימדו במידת מה על שימוש חפוז באחד האמצעים הקיצוניים ביותר העומדים לרשותה של חברה דמוקרטית, שנבע מתחושות חרדה קיומית, ועל מיעוט הניסיון שעמד לרשות המשטרה בתקופה זו.

בפגישות שקיים עם הש"ב על אודות נטורי קרתא בקיץ 1949, הביע שיף, מפקד מחוז ירושלים, את תמיכתו בהוצאת הארגון אל מחוץ לחוק, ובהגליית ראשיהם למקומות שונים בארץ. נוסף על כך, נדונו צעדים חלופיים או משלימים לצמצום הנזק הפוליטי שגרמה התנהלותם, לרבות שכנועם על ידי אנשים המקורבים להם, אולי אחד השרים הדתיים בממשלה, כי יש במעשיהם חטא של "מסירה" לגוי. עוד הוחלט להעמיד את בלוי ושישה פעילים מרכזיים נוספים של נטורי קרתא תחת "פיקוח חמור" של הצנזור

140 חיים כהן מבוא אישי 276 (2005).

141 ראו למשל "מועצת עיריית ירושלים בחרה בוועדה להרגעת הרוחות בעיר" הצפה 6.12.1954, 4. פלוגות הפועל היו זרוע ביצועית שפעלה ליישום מטרותיה הפוליטיות של ההסתדרות בתקופת המנדט, והמשיכה לפעול גם לאחר הקמת המדינה, בדרך שיצרה מעין גוף שיטור פרטי של מפא"י. יוסף אלמוגי בעובי הקורה 22-26 (1980). החשש מפני הקמתה של "מדינת משטרה" השפיע על דרך עיצובן של משטרות במערב לאחר מלחמת העולם השנייה, בעקבות לקחיה של זו. לפיכך, גופי שיטור סמויים מעין, הכפופים לשלטון בלבד אך פטורים מחובות החלות עליו, עוררו חששות ועוינות. ראו Philip Jenkins, *Policing the Cold War: The Emergence of New Police Structures in Europe 1946-1953*, 31 THE HISTORICAL JOURNAL 141 (1988).

142 מכתב מאת נתן קנטרוביץ, אל מר זלצמן מ"ש (10.11.1948). מפח-8/36, לעיל ה"ש 23.

143 מכתב מאת לוסטיג אל סהר, לעיל ה"ש 87.

הצבאי,¹⁴⁴ ולהגיש כתב אישום כנגד בית הדפוס המדפיס את כרוזיהם ואת עיתונם.¹⁴⁵

ג. התפתחותם של נהלים להתמודדות עם הפגנות השבת

נוהלי המשטרה בנוגע לדרך טיפולה בהפגנות התפתחו תוך ניסוי, טעייה ולמידה, במטרה ליצור איזון ישים בין זכות המחאה לבין הסדר הציבורי. משטרת ישראל אימצה את עקרונות השיטור המודרני, השם דגש על מניעת פשעים ולא רק על גילויים בדיעבד.¹⁴⁶ שוטרים, קציני משטרה וגם שר המשטרה עצמו ניסו למנוע הפגנות באמצעות מאמצי תיווך והשגת פשרות.¹⁴⁷ שיטות אלה נועדו לניהול סכסוך, מבלי לנסות לחתור לפתרון, מתוך הבנת עומקו, מורכבותו והקשיים הטמונים בחיי היומיום בצילו.

הממשלה העניקה לשר המשטרה באוגוסט 1950 מנדט להשגת פשרות שימנעו התנגשויות.¹⁴⁸ קצין המחוז בירושלים הציע להימנע מהחלת שעון קיץ על מנת לפתור את בעיית ההפגנות מול בתי הקולנוע הפועלים בשבת.¹⁴⁹ מפכ"ל המשטרה השני יוסף נחמיאס הציע לסלול כביש שיעקוף את אזור מאה שערים, על מנת להימנע מהפגנות כנגד תחבורה בשבת,¹⁵⁰ והמשטרה תמכה בסיוע המאבק על "מועדון המריבה", באמצעות הצעת פשרה, שחרדים ירכשו את המקום.¹⁵¹

המשטרה ניסתה למנוע הפגנות גם באמצעות שיגור שוטרים לסיור באזורים ובמועדים שבהם היה חשש להיווצרותן. כך למשל בשבת 28.5.1949 בעקבות "חשש מבוסס להפרעת סדרים-רצינית" באזור בתי הקולנוע אדיסון ועדן, נשלחו למקום עשרות שוטרים, וקצינים התבקשו לבקר שם בעצמם ולפקח.¹⁵² בשבת 16.9.1950 נשלחו 12 שוטרים לשכונות מאה שערים וגאולה, והונחו לסייר בזוגות ולמנוע התקהלויות של יותר משלושה אנשים. בפקודת המבצע כתב מייבר: "על השוטרים להתנהג באדיבות אולם לפזר בכל תוקף את המתקהלים כנ"ל ובמקרה של סירוב לאסור את המתנגד".¹⁵³

144 מכתב מאת יצחק בן ארי, מחלקת חקירת פשעים, אל ישורון שיף, מפקח מחוז ירושלים (9.8.1949), מפח 8/36, לעיל ה"ש 23.

145 מכתב מאת ישורון שיף, מפקח מחוז ירושלים, אל יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה (31.7.1949), שם.

146 מכתב מאת אילון אל ראש אח"ק, לעיל ה"ש 115.

147 ראו למשל ישיבת מליאת הכנסת 8.8.1950, 2511.

148 ישיבת הממשלה 13.8.1950, 11.

149 אשר כהן "דת ומדינה - חילוניים, דתיים וחרדים" העשור הראשון, תש"ח-תשי"ח 227 (צבי צמרת וחנה יבלונקה עורכים, 1997).

150 בן פורת, לעיל ה"ש 80, בעמ' 157.

151 פרוטוקול ישיבת הוועדה לענייני פנים מס' 40/ד של הכנסת ה-2, 1 (31.5.1955).

152 מכתב מאת עמ"מ א' מור, קצין מנהלה, אל מפקדי המחלקות והתחנות (28.5.1949), ל-37/21, לעיל ה"ש 23. ראו גם קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 285.

153 פקודת מבצע "מניעת התקהלויות" 16.9.1950, לעיל ה"ש 121.

גם לאחר שהחלה ההפגנה ניסתה המשטרה למנוע את הסלמתה, באמצעות תיווך בין המפגינים לבין מושאיה. בהפגנה שהתקיימה במאי 1949 בסמוך לקולנוע אדיסון, הגיעה משלחת מפגינים בראשותו של הרב גליקמן-פרוש אל אברהם חרמץ, מפקד תחנת משטרת הצפון בירושלים, ודרשה כי ישפיע על בעל הקולנוע לחדול ממכירת כרטיסים בשבת. חרמץ השיב כי המכירה לא נאסרה בחוק, אך יוכל לסייע להם להיפגש עם בעל הקולנוע "בדרכי שלום ובלי הפרעת סדרים". לאחר הפגישה הודיע גליקמן-פרוש שהושג הסדר, והמפגינים התפזרו.¹⁵⁴

עם זאת, במקרים רבים נדרשה המשטרה להתמודד עם הפגנות לגופן. לרוב נשלח לאזור כוח אדם מצומצם, חלקו במדים וחלקו בתלבושת אזרחית, בעוד תגבורת רחבה יותר המתינה במקום סמוך או במקומות שאליהם היו המפגינים עשויים לפנות. במהלך אירועי המחאה כנגד גיוס נשים לצה"ל ולשירות הלאומי, בשנת 1953, הוצבה גם חוליית שוטרות בכוננות.¹⁵⁵ במהלך התפילות ההמוניות שנערכו בירושלים בשנת 1956 כנגד חילול השבת הונחו השוטרים להסתוות בין המתפללים, לבושים בבגדים אזרחיים, כובע לראשם, ושני צלמים צילמו מפגינים בחשאי. הנחיות נוספות אסרו על שוטרים לעשן בפומבי בהפגנות, להיכנס לוויכוחים עם החרדים ולפגוע ברגשותיהם.¹⁵⁶ מכיוון שכוח האדם שעמד לרשות המשטרה היה כמעט תמיד נמוך ממספר המפגינים, נדרשו מענים שיאפשרו לשוטרים להתמודד עם קהל העולה עליהם במספרו באופן ניכר. באוגוסט 1950 החל שימוש בזרנוקי מים לצורך פיזור מפגינים,¹⁵⁷ ובספטמבר של שנה זו נבחנה אפשרות לשימוש בגז מדמיע.¹⁵⁸

אתגר נוסף שהציבו הפגנות השבת בפני המשטרה כבר ב-1949 היה הדרישה להימנע מהסעת עצורים חרדים בשבת. היא ניסתה לעשות כן, אך לא תמיד בהצלחה יתרה. "היינו נאלצים להעלותם על המכונה כי לא היתה ברירה אחרת - לא היתה כאן כונה להרגיזם במיוחד" כתב מפקח שני אקסנפלד למפקד מחוז ירושלים במאי

154 משטרת ישראל דין וחשבון על מאורעות יום השבת 28.5.1949 (ללא ציון שם הכותב או הנמען) ל-37/21, לעיל ה"ש 23.

155 מכתב מאת מייבר אל אברהמי, 26.7.1953, לעיל ה"ש 133.

156 מכתב מאת סמ"מ דוד וילק, מפקד נפת הבירה, אל פרד בליימן ואליעזר שילוני (4.5.1956), א"מ ל-160/7 "נפת ירושלים תפילה מחאה תחת כיפת השמים ע"י החוגים הדתיים י-ם"; פקודת מבצע "התקהלות שבת - דתיים" (מאת סמ"מ דוד וילק 10.8.1956) ל-160/19, לעיל ה"ש 68.

157 מכתב מאת סמ"מ לוי אברהמי, מפקד מחוז ירושלים, אל ר' שרי, ראש העיר בפועל (28.8.1950). ל/38, לעיל ה"ש 20.

158 פקודת מבצע "מניעת התפרעויות והתקהלויות" (חתומה בידי י' מייבר, 2.9.1950). שם. על שימוש בגז מדמיע להפגנות בתקופה זו ראו הרצאתו של יגאל שפי, במסגרת הכנס ה-3 של בית המורשת של המשטרה ומכון ברג למשפט והיסטוריה, ירושלים, מיום 26.3.2019 <https://www.youtube.com/watch?v=I8NdcCitekQ>

1949. 159. בתגובה לפניית שרים חרדים אליו במאי 1952, הנחה שר המשטרה את המפכ"ל להימנע מהסעת עצורים חרדים בשבת.¹⁶⁰ הנחיה ברוח זו נשלחה אל מפקדי המחוזות, אך מפקד מחוז חיפה הציע לקבוע לה סייגים, שכן בעירו נאלצה המשטרה להסיע מפגינים בשבת כשאזרחים רצו לעשות בהם שפטים.¹⁶¹ לפיכך, פורסם תיקון להנחיה המאפשר הסעת עצורים חרדים בשבת במקרים שבהם נדרש הדבר למען ביטחונם או ביטחון השוטרים.¹⁶² דרישות נוספות שהוצבו בנוגע לעצורים חרדים היו הספקת אוכל כשר ויין להבדלה. "אני חושב שאם מתפקיד המשטרה לעצור אנשים אשר לדעתה עברו על החוק מוטלת עליה החובה לתת לאנשים אלה האפשרות לקיים את אשר מוטל עליהם מצד הדין" כתב גליקמן-פרוש למייבר.¹⁶³

ב. הפגנת השבת ב-1.9.1956 ומותו של פנחס סגלוב

בשנת 1956 הגיעו הפגנות השבת בירושלים למספר שיא מאז קום המדינה: 19 הפגנות תועדו עד חודש אוגוסט. גם היקפן ואופיין הפוליטי השתנו: מספר המפגינים גדל, והם השתייכו לפלגים נוספים בחברה החרדית, ובעיקר לאגודת ישראל שהצליחה להביא אלפי אנשים להפגנות. בתקופה זו החלה המשטרה להיערך באופן שיטתי להפגנות כאל מבצע: מידע מודיעיני נאסף מראש, הוכנה פקודת מבצע שהתאימה הן להפגנה שקטה והן להסלמת המצב, וכללה הנחיות למשטרת התנועה וכוחות נוספים. מספר השוטרים שנשלח להפגנות או נמצא בכוננות גדל, ומחודש יוני ואילך הוכרו מצב הכן בעיר כמעט מדי שבוע.¹⁶⁴

בסוף חודש אוגוסט 1956 הגיש הרב מנחם פרוש למשטרת ירושלים בקשה בשם אגודת ישראל לערוך מחאה פומבית כנגד חילול השבת בבוקר יום שבת 1.9.1956, בתפילה ציבורית שתתקיים במגרש ישיבת "עץ חיים", ולאחריה יתפזרו המתפללים.¹⁶⁵ פרוש מסר כי הוא מקווה שאלפי אנשים ישתתפו בתפילה והתחייב להודיע למתפללים כי עליהם להתפזר בשקט, במסלול שיתואם עם המשטרה. נוסף על כך, ביקש שהמשטרה

159 מכתב מאת אקסנפלד אל שיף, לעיל ה"ש 126.

160 מכתב מאת שר המשטרה אל המפכ"ל (5.5.1952), א"מ ל-21/2299 "המטה הארצי - הסעת עצורים בשבת".

161 מכתב מאת סגן מפקח מחוזי בשם מפקד המחוז אל אמ"ן (23.5.1952), שם.

162 מכתב מאת מפקח כללי י' קרן, אל מפקדי המחוזות השונים (3.6.1952), שם.

163 מכתב מאת גליקמן-פרוש אל סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה (12.7.1953), ל-16/8, לעיל ה"ש 27.

164 מכתב מאת וילק אל בליימן ושילוני, 4.5.1956, לעיל ה"ש 156; פקודת מבצע "התקהלות שבת", לעיל ה"ש 156.

165 דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 22.

תשתדל להטות את התחבורה מהאזור למניעת התנגשויות. המשטרה המליצה לממונה על המחוז לאשר את ההפגנה, ובתנאי שהקהל יתפזר לאחריה בדרך הקצרה ביותר. במקביל, הגיעו למשטרה ידיעות כי נטורי קרתא מתכוונים להפגין אף הם באותו בוקר. לפיכך, צוין בפקודת המבצע כי "עלולות להוצר התקלויות בזמן הפזור" וכי תיתכנה הפרות סדר שלהם אחר הצהריים.¹⁶⁶

המשטרה הניחה כי אלפי אנשים ישתתפו בהפגנה, וגייסה 104 שוטרים לעבודה במהלכה (בניגוד ל-15 שוטרים בשבת רגילה). הם הונחו להצטייד באלה, בתחבושת אישית ובכובע פלדה למקרה של יידוי אבנים, ולהשתמש בכוח ובזרנוקי מים רק אם יהיה צורך.¹⁶⁷ עוד הונחו השוטרים למנוע תנועת כלי רכב משעה 06:00 ועד לסיום העצרת, ולא לעשן בפומבי או לשוחח עם המפגינים.

תיאור האירועים שהתרחשו במהלך ההפגנה מורכב: הם התרחשו בו זממן בזירות שונות, תוארו מנקודות מבט של אזרחים, שוטרים ומפגינים, ומאוחר יותר עובד מידע זה בידי עיתונאים וחברי ועדת החקירה בצורה שלא תמיד תאמה במדויק את שהתרחש בשטח, אלא שיקפה עמדות פוליטיות ואידיאולוגיות. עיקר המקורות הקיימים הם דו"ח ועדת החקירה, תיאור בתקשורת של העדויות ששמעה, ודו"חות המשטרה על אודות היערכותה להפגנה ומהלכה. מגוון הקולות הקיים מאפשר לשרטט בזירות את אירועי ההפגנה, אם כי ייתכן שחלק מתיאור זה אינו שלם או מדויק. עם זאת, חילוקי הדעות הרבים שהתקיימו בוועדה בנוגע להמלצותיה מבהירים, כפי שיוסבר בהמשך, את מהימנות הממצאים העובדתיים שהתקבלו בהסכמה מלאה ונכללו בדו"ח המסכם שלה.

1. ההפגנה

בשעה 7 בבוקר שבת החלו להתכנס כמאה מאנשי נטורי קרתא ליד שכונת עץ חיים ולצעוק "שאבעס" לעבר מכוניות נוסעות. עד מהרה גלשה המחאה לפסים אלימים, ואבנים שהושלכו ניפצו שמשות רכבים. השוטר יעקב כהן הותקף בידי חרדים לאחר שניסה לעצור מפגין.¹⁶⁸ בינתיים, בעצרת שארגנה אגודת ישראל, ובה השתתפו כ-3,000 איש, נאמרו דברי מחאה נגד חילול השבת ובגנות המשטרה.¹⁶⁹ לאחר העצרת החלו המתקהלים להתפזר בדרכים שונות מאלה שנקבעו ברישיון, ועד מהרה התפתחו תקריות

166 פקודת מבצע לקראת הפגנת 1.9.1956, עמ"מ פרד בליימן, אל מפקדי מחוז ירושלים (31.8.1956), ל-160/19, לעיל ה"ש 68.

167 מכתב מאת פרד בליימן, אל מטה מחוז ירושלים (אוגוסט 1956, ללא ציון תאריך מדויק) "הנדון: אספת מחאה נגד חילול השבת" דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 24-26.

168 שם, בעמ' 28-29.

169 שם, בעמ' 31; "שומר שבת הוכה באלות שוטרים ומת" הצפה 2.9.1956, 1 (להלן: "הוכה ומת").

בין אלפי החרדים הצועדים לבין צעירים חילונים, ואבנים הושלכו על רכבים נוסעים.¹⁷⁰ במוקד האירועים ניצבו כ-15-20 שוטרים, והם התערבו רק בקטטות שנראו מסוכנות יותר מאחרות. קטטות אלה התנהלו בתבנית דומה, לפי המתואר בדו"ח ועדת החקירה:

בכל מקום שהיתה בו קטטה, נוצר מעגל של 25-30 חרדים שהצטופפו יחד סביב הנצים ויצרו מעין קיר מוצק [...] מדי פעם בפעם השוטרים נגשו למעגלים כדי להפריד בין הנצים; כדי להגיע לנצים הם היו צריכים קודם לפלס להם דרך במעגל החרדים שהצטופפו מסביב לנצים. תוך כדי כך הם היו נתקפים על ידי החרדים שהיו מסובבים גם אותם במעגלים הדוקים. לעתים קרובות השוטרים השתמשו באלותיהם כדי לפלס להם דרך לתוך המעגלים הללו, או כדי להחלץ מהם או כדי לחלץ מותקפים מתוכם. היו גם חברות של מתקוטטים שהמשטרה התעלמה מהן מתוך כך שהיה מחסור בשוטרים: השוטרים שנמצאו במקום לא עמדו בכל יחס למספר האנשים שהיו שם והם לא יכלו להשתלט על כל הקבוצות.¹⁷¹

כאשר חש הקצין הממונה כי המצב עומד לצאת מכלל שליטה, הוא הורה לנקהלים להתפזר, אחרת יאלץ להשתמש בכוח. כמה מהמפגינים העידו לאחר מכן שלא שמעו את קריאתו, קרוב לוודאי בשל ההמולה ששררה במקום.¹⁷² לפיכך הם המשיכו להתקדם לעבר רוממה, שם החלו חילונים לתקוף אותם ולשפוך עליהם מים ממרפסות הבתים. בשלב זה החלו השוטרים להדוף את המפגינים בידיים ובאלות ולהתז עליהם מים. המפגינים צעקו לעבר השוטרים "רוצחים", "נאצים", "גסטפו" ותקפו אותם בבעיטות ואגרופים.

תוך כדי הפיזור התלקחו כמה קטטות נוספות בין חרדים לחילונים, והושלכו אבנים לעבר ניידות משטרה. הקצין בליימן, שהגיע לאזור לאחר האירוע, העיד כי המקום כולו נראה "ממש כמו אחרי קרב אבנים".¹⁷³ חרדים וחילונים שהובאו אל ניידות המשטרה הצליחו לרוב לברוח. רק שני מפגינים שיידו אבנים בשוטרים, נעצרו,¹⁷⁴ ולפי התיאור בדו"ח המשטרה, אחד מהם תקף שלושה שוטרים במקל.¹⁷⁵ שישה שוטרים נפצעו

170 דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 28.

171 שם, בעמ' 36-38.

172 שם, בעמ' 39.

173 שם, בעמ' 44.

174 שם, בעמ' 41.

175 מכתב מאת את סמ"מ ישראל מייבר, מפקד נפת הבירה, אל יחזקאל סהר, מפכ"ל המשטרה (2.9.1956), א"מ ל-160/5, לעיל ה"ש 18 (להלן: מכתב מאת מייבר אל סהר 1956).

ונזקקו לטיפול רפואי, וכן ארבעה אזרחים חילונים. מספרם המדויק של החרדים שנפצעו אינו ידוע.¹⁷⁶

2. פנחס סגלוב

במועד התרחשות האירועים שבהם מצא את מותו, ואשר הקנו לו מעמד של גיבור תרבות חרדי, היה סגלוב בן 55, נשוי בשנית, חוזר בתשובה, אב לשבעה, שעבר להתגורר בשכונת מאה שערים שנה קודם לכן.¹⁷⁷ הוא היה מחסידי גור ועבד אצל נטורי קרתא בניקוי בית הכנסת "תורה ויראה", מדביק בלילות מודעות ומקיץ נרדמים לתפילה עם שחר.¹⁷⁸ בית כנסת זה תואר על ידי שירות הידיעות של ההגנה כמוסד קיצוני, שבו לומדים קנאים המתחנכים למלחמת קודש כנגד הציונות והלאומיות, שם נפגשו לפני שיצאו להפגנות ושלהבו את רוחם.¹⁷⁹ באחת העדויות שנמסרו לוועדת החקירה סיפר עד כי שמע מסגלוב שאנשי נטורי קרתא מחייבים אותו להשתתף בהפגנות השבת, וכל זה בשכר של 30 לירות לחודש. סגלוב התלונן בפני העד על מצבו הדחוק עד כדי "רעב ללחם", וכי אילו נמצאה לו פרנסה אחרת, לא היה מצטרף לנטורי קרתא.¹⁸⁰ עם זאת, ברירות רבות לא היו בידי: מעמדו בחברה שבה חי היה שנוי במחלוקת, העברית שלו הייתה רצוצה, ובמכתב שכתב לבלוי שח במר ליבו כי "הכופה [כך] של שרצים הרודף אחרי, כי התגרשתי יותר מאשה אחת".¹⁸¹

במשטרה היה סגלוב ידוע כאיש נטורי קרתא מובהק (אף שהשתייך לחסידי גור), שנעצר כמה פעמים בזמן הפגנות השבת, ונפתחו נגדו שלושה תיקים פליליים באשמת התקהלות בלתי חוקית.¹⁸² חודשיים לפני מותו, בסוף יוני 1956, נעצר כשהפגין עם אחרים (וביניהם בלוי) כנגד נסיעת מוניות בשבת. בבית המשפט טען סגלוב כי הייתה זו מחאה שקטה, ולפיכך לא היה טעם לבצע מעצרים. הוא היה היחיד מבין העצורים שהעיד וגם חקר את העדים.¹⁸³ אירוע זה ממחיש בבירור כי סגלוב לא אימץ את תפיסת עולמם של נטורי קרתא במלואה, והכיר במוסדות המדינה ובסמכותם. המידע בנוגע למעשיו של סגלוב במהלך ההפגנה לוט בערפל מסוים. תלמיד ישיבת

176 ש.ם.

177 "הוכה ומת", לעיל ה"ש 169.

178 "אנשים שהותקפו ע"י מפגינים העידו לפני 'וועדת השבת' על המשמר 1.10.1956, 4.

179 קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 79.

180 "הוכה ומת", לעיל ה"ש 169.

181 קפלן בלוי, לעיל ה"ש 5, בעמ' 303.

182 מכתב מאת מייבר אל סהר 1956, לעיל ה"ש 175.

183 "המשטרה דנה ב'הסדר כללי' לשאלת הפגנות השבת בי-ם" שערים 1956.7.26, 4.

חברון בשם חיים רוטנברג, בן 18, היה היחיד שהסכים להעיד בפני הוועדה כדי לתאר כיצד, לטענתו, הוכה סגלוב בידי שוטרים. עם זאת, ספק רב אם היה עד הראייה היחיד לאירוע: קרוב לוודאי שמפגינים נוספים יכלו לראות את סגלוב, על אף ההמולה סביב. לפי עדותו של רוטנברג, חמישה שוטרים ניגשו לסגלוב, אחד מהם חבט בחזהו והוא נפל לאחור, פלג גופו העליון שרוע על הכביש והתחתון על הכיכר. רוטנברג טען כי רצה לגשת אליו אך באותו רגע פגעה אבן גדולה בראשו, הוא נפל ארצה ונלקח לבית החולים. לאחר מכן ראה קצין המשטרה בליימן את סגלוב, שאותו הכיר באופן אישי ממעצרים קודמים במהלך הפגנות השבת, וזה העיד כי סגלוב סיפר לו רק ששופכים מים על מפגינים בבניין מסוים.¹⁸⁴ הדבר הבא שידוע לאחר מכן הוא שהשוטר אברהם בקשין הוועק בידי אזרחים ומצא את סגלוב "חוויר מאד וכמעט מחוסר הכרה". הוא הועבר לבית חולים שערי צדק, אושפז, ועבר שורת בדיקות שלא העלו כל ממצאים חריגים, "פרט לשפשוף בגודל של פרוטה מתחת לעצם השכם בצד ימין". אחר הצהריים הורע מצבו, והוא נפטר בשעה 20:30.¹⁸⁵

שלושה רופאים בדקו את הגופה ולא מצאו כל סימנים פרט לשפשוף הנזכר. הם הסיקו כי קרוב לוודאי ששטף דם במוח גרם למותו,¹⁸⁶ והוא כנראה נוצר בשל לחץ דם גבוה, פגם באחד מעורקי המוח, התרגזות, התרגשות, או מאמץ יתר.¹⁸⁷ אך לבדיקות הרפואיות לא הייתה משמעות מבחינת הקהילה החרדית: סגלוב הפך בן לילה לסמל המאבק בין שומרי השבת לבין מחלליה, ועל אופיו היהודי של המרחב הציבורי בישראל.

3. מסע הלוויה: עיצובו של זיכרון קולקטיבי

עם היוודע דבר מותו של סגלוב, התאסף קהל גדול של חרדים בחצר בית החולים שערי צדק וסביבה. בשעה 22:30 עברה במקום נידת משטרה. המתקבלים השליכו לעברה אבנים שניפצו את שמשותה, וצעקו "רוצחים" לעבר השוטר שנהג בה. בשעה 1:30 נחטפה גופתו מבית החולים למניעת נתיחתה והועברה לבתי אונגרין.¹⁸⁸ המשטרה למדה על האירוע מחדשות השעה 23:00 שבהן נמסר כי סגלוב נפטר משום שהוכה בעת ההפגנה. מרכז החדשות התבקש על ידי המשטרה לתקן את הידיעה ולמסור כי "ההודעה הקודמת היתה מסולפת ובלתי נכונה" לפי עדויות הרופאים, וגרסה מתוקנת

184 שם, בעמ' 47.

185 שם, בעמ' 50. ראו גם "סגלוב חטף מכת-אגרוף משוטר וצנח ארצה" חרות 13.9.1956, 4.

186 "הסדר כללי" לעיל ה"ש 183.

187 שם, בעמ' 52.

188 שם, בעמ' 51.

של הידיעה נמסרה בחדשות למחרת.¹⁸⁹ בעיתונים הדתיים הוגדר מותו של סגלוב כרצח.¹⁹⁰ כך למשל נכתב בעיתון "הצפה": "נבלה נעשה בישראל. שוטרים מוסתים ובריונים 'מתקדמים' חברו יחד לפרוע פרעות בתושבים הדתיים של ירושלים. הם באו במכוניות. הם היו מזויינים במקלות ובאבנים. הם באו לשפוך דמים. הם שפכו דמים. פראים אלה רצחו יהודי בליבה של הבירה ועיר הקודש".¹⁹¹ גם "המודיע" הגדיר את המעשה כרצח בידי המשטרה, שמעודדת תדיר אווירת פוגרום כנגד חרדים בירושלים.¹⁹²

מסע הלוויה של סגלוב היה חריג בהיקפו ובזהות משתתפיו. אלפי חרדים נטלו בו חלק, לרבות בני משפחה, פוליטיקאים, נציגי מפלגות דתיות, ראשי ישיבות ומנהיגי פלגים שונים של היהדות החרדית. העובדה שבמהלך הלוויה הוכרו ביטול מלאכה על ידי רבני ירושלים הגדילה את מספר משתתפיה. יותר משהייתה זו לוויה, היה זה תהליך בריאתו של גיבור תרבות חדש. בהיסטוריה החרדית ניתן למצוא כמה מרטירים קודמים שמילאו תפקיד דומה. דמויות אלה עברו תהליכי מיסטיפיקציה והעלאה על נס, תוך שמיתוסים שנבראו בנוגע לדרך מותן הוצגו באופן שיסייע למטרות הקהילה. כך למשל בשנות הארבעים והחמישים זכה מיתוס 93 הנערות והמורות לבית יעקב, שהתאבדו לכאורה על מנת שלא ייאנסו בידי הגרמנים, לתשומת לב רבה ולהנצחה נרחבת בדרכים שונות.¹⁹³

הלוויה החלה בשכונת מאה שערים, עברה ברחובותיה הראשיים של ירושלים ונמשכה שעות מספר. במהלכה לא נראתה המשטרה ברחובות, אך במגרש הרוסים עמדו במצב הכן כמה עשרות שוטרים, מצוידים בפצצות גז מדמיע, באלות ובנשק חם, וכן כמה מכוניות ועליהן מכלי מים, כבאית ורכב להסעת אסירים.¹⁹⁴ רשימת המספידים הייתה ארוכה,¹⁹⁵ ושיקפה שתי מגמות מנוגדות: מחד גיסא, נעשה ניסיון לליכוד ההמונים המפולגים סביב דמות המנוח וסביב המאבק כנגד חילול השבת; מאידך גיסא, ניסה כל אחד מהשחקנים למצב את דמותו כבעלת תפקיד מרכזי במאבק. בדיווחי המשטרה

189 מכתב מאת מייבר אל סהר, לעיל ה"ש 175.

190 "הוכה ומת", לעיל ה"ש 169.

191 "על קידוש השם" הצפה 2.9.1956, 2.

192 "הרב פנחס סגלוב נרצח ע"י בריונים בירושלים" המודיע 2.9.1956, 1; "אווירת פוגרום והסתה פרועה בחסות המשטרה נגד שומרי השבת בירושלים" המודיע 9.8.1956, 1.

193 Judith Baumeil Tydor & Jacob J. Schacter, *The Ninety-Three Bais Yaakov Girls of Cracow: History or Typology?*, in REVERENCE, RIGHTEOUSNESS AND "RAHAMANUT": ESSAYS IN MEMORY OF RABBI DR. LEO JUNG 93 (Jacob J. Schacter ed., 1992).

194 "מונתה ועדה לחקירת פרשת התפרעויות קנאי-הדת בירושלים" קול העם 3.9.1956, 1.

195 שם. ראו גם "אלפי יהודים בהלוויית פנחס סגלוב קרבן התנגשויות השבת בירושלים" חרות 3.9.1956, 1.

צוין כי הלוויה התנהלה בשקט, למעט אירוע אחד של זריקת אבנים על אוטובוס, וכי צעירים אחדים נשאו אלות סמויות. במהלך הלוויה חולקו כרוזים חתומים ובהם קראו להצלת היהדות הדתית מידי הציונים.¹⁹⁶

בשבת הבאה (8.9.1956) רוכזו בירושלים 391 שוטרים ממקומות שונים מחשש להפגנות נרחבות בהיקפן, אולם רק כ-300 איש מבין נטורי קרתא יצאו להפגין. 12 איש נעצרו, אך בהשוואה לשבתות קודמות בעיר, ציין הקצין דוד וילק, "שרר הפעם שקט יחסי".¹⁹⁷

4. ועדת החקירה לבדיקת הפגנות השבת

על אף תמימות הדעים בנוגע לצורך בחקירת נסיבות מותו של סגלוב, נתגלעו חילוקי דעות בנוגע לדרך הבדיקה: האופוזיציה טענה כי יש צורך בהליך משפטי, בשל הכלים הרבים שהוא מאפשר, ולא בוועדת חקירה שתהווה עלה תאנה בלבד.¹⁹⁸ גם נטורי קרתא התנגדו להקמת ועדת חקירה ובלוי טען "זאת לא ועדה חוקרת, זאת ועדה מעלמת. זה גם כן מכשיר לטשטוש העניין".¹⁹⁹ לפיכך, החליטו נטורי קרתא כי אם תוקם ועדת חקירה, לא ישתפו פעולה, ויבררו את נסיבות העניין בפני בד"ץ.²⁰⁰

גם בקרב מי שתמכו בהקמת ועדת חקירה, התגלעו חילוקי דעות בנוגע לזהות חבריה והמנדט שלה. הסוגיה הוכרעה לבסוף בישיבת ממשלה סוערת, רוויית התנגשויות חריפות בין השרים הדתיים בממשלה, יוסף בורג וחיים שפירא, לבין יתר השרים.²⁰¹ השרים הדתיים ביקשו להבין אילו הנחיות ניתנו למשטרה בזמן ההפגנה, האם כללו הנחיה לשימוש בכוח, והאם היו במקום "שוטרים בלי מספרים",²⁰² כלומר שוטרים המתעתדים לנהוג באלימות תוך הסתרת זהותם.²⁰³ נוסף על כך, טען שפירא כי האבנים הושלכו על ידי מפגיני הנגד בלבד, וכי המשטרה הייתה צריכה לגלות איפוק רב יותר.²⁰⁴

196 מכתב מאת סמ"מ דוד וילק, מפקד נפת הבירה, אל מטא"ר (3.9.1956), ל-160/5, לעיל ה"ש 18.

197 מכתב מאת סמ"מ דוד וילק, מפקד נפת הבירה, אל מטא"ר (ספטמבר 1956, ללא תאריך מדויק), שם.

198 "דחייה במקום פתרון" חרות 9.10.1956, 3.

199 "נטורי קרתא: האמת" העולם הזה 9.9.1956, 9-10.

200 משמרת חומתנו ח (1956).

201 ישיבת הממשלה 2.9.1956, 13-27.

202 שם, בעמ' 18.

203 לטענה דומה בדבר "שוטרים ללא מספרים" ראו "הערבים מחרימים" דאר היום 10.9.1929, 4; "מאשימים את המשטרה בהתנהגות אכזרית והכאת יהודים שומרי תורה ומסורת" הצפה 14.9.1956, 6; דברי ח"כ זרח ורהפטיג, ישיבת מליאת הכנסת 8.8.1950, 2509.

204 דברי השר שפירא, ישיבת הממשלה 2.9.1956, 14.

השרים החילונים, לעומתם, השיבו באירוניה כי אם כך אולי אין טעם במשטרה כלל, דבר שיוביל לחיסכון תקציבי ניכר, אך עדיין אין זה המצב: "אמנם השוטר קיים על מנת שלא יהיה צורך בו, אבל אם יש צורך בו - הוא צריך להפעיל כוחו".²⁰⁵ בנוגע להרכב הוועדה, קבע בן-גוריון את הנוסחה הכללית הבאה: "זו אינה ועדת משפטית, זוהי ועדה לבדיקת עובדות, ועדה של קומון סנס, שאינה בעד דת ולא נגד דת, שאנשים הגונים, הרוצים לשמור על כבוד ירושלים ועל שלום ירושלים בודקים איזה עניין".²⁰⁶ על אף ההסכמה הכללית לנוסחה זו, נחלקו הדעות בנוגע לזהות אותם "אנשים הגונים": השרים הדתיים תבעו למנות אזרחים דתיים ואילו בקרב השרים החילונים ניכרה מגמה הפוכה.

הוועדה שמונתה כללה חמישה חברים: שניים דתיים, שניים חילונים ובראשה עמד השופט אליהו מני. שופט זה, שנודע כאדם נחבא אל הכלים אשר תמיד חיפש את דרכו המשפטית בין הטיפות, והסתפק בדיונים במסגרת הרכב שופטים בשתי מילים בלבד, "אני מסכים", מצא עצמו בעין הסערה בין החרדים לחילונים.²⁰⁷ עובדת היותו נכדו של רב, לצד המוניטין שיצא לו כאיש של פשרות, היו קרוב לוודאי הגורמים המרכזיים למינויו.²⁰⁸ חברי הוועדה החילונים היו המשפטן חיים קרונוגולד, וד"ר ולטר אבלס, חבר המפלגה הפרוגרסיבית,²⁰⁹ ואלה הדתיים היו יצחק נבנצל, מנהל המחלקה לפיתוח ירושלים בסוכנות היהודית,²¹⁰ וד"ר פלק שלזינגר, מנהל בית החולים שערי צדק.²¹¹ בכתב המינוי של הוועדה נקבע כי עליה לבחון את זהות מארגני הפגנות השבת והפגנות הנגד, סיבותיהן ותוצאותיהן, ומה התרחש בהפגנת השבת ביום 1.9.1956, לרבות האירועים שהובילו למותו של סגלוב. עוד התבקשה הוועדה להמליץ על אמצעים שיפחיתו את מספר ההפגנות בעתיד.

הוועדה קיימה 22 ישיבות בבית המשפט המחוזי בירושלים, רובן פומביות, למעט 3 שהתקיימו בדלתיים סגורות לבקשת עדים שחששו להעיד בפני קהל.²¹² חלק מהעדים

205 שם, בעמ' 19.

206 ישיבת הממשלה 2.9.1956, 24.

207 על השופט אליהו מני, ראו רון חריס המשפט הישראלי: השנים המעצבות 1948-1977, 171-199 (2014); ניר קידר "בן גוריון והמאבק למינוי שופט ממוצא ספרדי לבית המשפט העליון" מחקרי משפט יט 515 (2003).

208 חריס, שם, בעמ' 177.

209 "על הכללת השכונות לתחום-שיפוטה החליטה פה-אחד עיריית ירושלים" על המשמר 7.5.1951, 4.

210 "אישים ומוסדות" הצפה 20.2.1950, 3.

211 "מסיבת כבוד לד"ר פ. שלזינגר" שערים 3, 7.11.1955; "60 שנה לאיש ברוך פעלים" זמנים 2.11.1955, 2.

212 "אנשים שהותקפו ע"י מפגינים העידו לפני 'וועדת השבת'" על המשמר 1.10.1956, 4.

זומנו בידי הוועדה, אחרים ביקשו להופיע בפניה או שלחו מכתבים. בסך הכול נשמעו 130 עדים, לרבות עובדי ציבור, חברי כנסת, היועץ המשפטי לממשלה, שוטרים בכל הדרגות, נציגי מפלגות, מועצת ירושלים וארגונים, רבנים ואזרחים שהיו עדים להפגנות. נציגי נטורי קרתא הוזמנו אך לא הופיעו. העדים השתייכו לשלוש קטגוריות: חרדים, חילונים ועובדי מדינה, אך גם בתוכן השתקפו חילוקי דעות פנימיים, ופרשנות שהוענקה לעובדות על פי תפיסת עולמם האישית.

בקרב העדים החרדים שררה הסכמה בנוגע לחומרת חילול השבת בירושלים, אך התגלעו חילוקי דעות עמוקים בנוגע לדרכי המאבק כנגדו, ובנוגע לתפקיד המשטרה במאבק. רובם המכריע התנגד לעמדתם הקיצונית של נטורי קרתא, אך ניכרה הסכמה בנוגע לביקורת שנמתחה על התנהלות המשטרה הן במעשה, במהלך ההפגנות, והן במחדלה למנוע חילול שבת. על עדויות אלה של החרדים כתבה הוועדה כך:

חלק ניכר שבעדותם של העדים החרדים היה מוקדש לביקורת נגד התנהגות המשטרה כלפי המפגינים. היו מבין עדים אלה שתיארו את התנהגות השוטרים כלפי הקהל החרדי כגרועה מזו של השוטרים הנאציים; השוטרים שונאים בלב ונפש את החרדים וששים לכל הזדמנות לנקום בהם; השוטרים עשו יד אחת עם הלא חרדים נגד החרדים והיכו, פצעו והתעללו ביהודים חרדים על לא עוול בכפם.²¹³

גם החילונים שהעידו בפני הוועדה לא היו מקשה אחת, דיברו בקולות שונים, והציבו דרישות מגוונות. נכללו בהם תושבי ירושלים שהיו עדים לאירועים באותה שבת או להפגנות אחרות, או שביקשו להתלונן באופן כללי על הפגיעה במנוחת השבת שלהם; מתנדבי הליגה למאבק בכפייה דתית; ומתנגדי שלטון שביקשו להשתמש בפרשה לצורך ניגוחו. מעדויותיהם עולה דמותה של המשטרה הרצויה בעיניהם, והשאיפות השונות - והמנוגדות לעיתים - שהופנו כלפיה.

תושבי רוממה מחו על הפגיעה במנוחת השבת שלהם, שכן רבות מן ההפגנות התקיימו בסמוך לשכונתם. שכונת רוממה התפתחה באופן ניכר מאז שנת 1948 ואילך, הודות לבניית הכנסת ומוסדות הממשלה בגבעת רם הסמוכה אליה, וריחוקה היחסי מן הגבול הירדני. תהליכים אלה הובילו אליה אוכלוסייה בורגנית, מבוססת חברתית כלכלית, שבה הושם דגש, בין היתר, על תרבות הפנאי, שהפכה לאחד מסממניה.²¹⁴ אך זכותה של הבורגנות הירושלמית לתרבות פנאי ומנוחה נפגעה במהלך הפגנות

213 דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 54.

214 להתפתחות הבורגנות הישראלית ראו אמיר בן-פורת היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית (1999).

השבת. כך למשל סימה סקורקוביץ העידה כי "אנו כבר לא יודעים מה פירושה של מנוחת השבת מרוב הצעקות והרעם".²¹⁵ העדה יוכבד פדרו משכונת רוממה סיפרה שהיא "עובדת ומנהלת את משק ביתה במשך כל השבוע, ומנוחתה נגזלת ממנה ביום המנוחה היחיד משעות הבוקר המוקדמות".²¹⁶

בנוגע להפגנת 1.9.1956 ולהתנהלות המשטרה במהלכה השמיעו העדים החילונים מגוון של עדויות, לעיתים מנוגדות. חלקם העידו שהמשטרה נהגה באיפוק. כך, למשל, י' דגוני, תושב גבעתיים, העיד כי "השוטרים היו מברזל כאשר ספגו עלבונות ומכות ולא הגיבו".²¹⁷ תושב שכונת רוממה, יוסף פדרו, העיד כי ראה צעיר חרדי מתנפל על שוטר, מכה אותו בבטנו ומוציא מידי את אלתו. לדבריו, "ליינהגה המשטרה בסובלנות באותה שבת".²¹⁸

עדות שונה בתכלית הוצגה על ידי ראובן גרינברג (רומק), שהיה יו"ר אגודת אנשי לח"י לשעבר וממתנגדיו המובהקים של בן-גוריון. אנשי לח"י, כמו נטורי קרתא, התנגדו לסמכות הממסד הממלכתי, עובדה שהובילה בעבר לשיתוף פעולה ביניהם במחצרת "מלכות ישראל". רומק מתח בעדותו ביקורת חריפה על התנהלותה האלימה של המשטרה כלפי המפגינים. לטענתו, שוטרים חבטו במפגינים באגרופים חשופים, התיזו עליהם סילוני מים ושיתפו פעולה עם "פלוגות הפועל".²¹⁹ הוא העיד שראה קשר הדוק "על ידי חיוכים ורמזים" בין המשטרה וקציניה לבין "אנשי אגרוף" (כך כינה את פלוגות הפועל), ומייד לאחר מכן פרצה קטטה "וראיתי איך אנשי אגרוף אלה מכים והמשטרה לא הפריעה בעדם. לא עצרה אותם ולא עשתה מאומה".²²⁰

מרבית עובדי הציבור שהעידו היו שוטרים, ועדותם התמקדה בפעילות נטורי קרתא. יהודה ארבל טען כי הם מיעוט קיצוני, אלים ומסוכן, והציג בפני הוועדה את פעילותם מאז תקופת המנדט ואילך.²²¹ כל השוטרים העידו כי לא התערבו בהפגנה בשל הידיעה שעצם מראה המדים יעורר את חמת החרדים, ורק במקרה של תגרה רצינית הגיעה חוליה שלהם ודרשה מהקהל להתפזר.²²² רק השוטר מיכאל סרולוביץ העיד כי פעל לפי הוראת הקצין הממונה עליו והיכה באלה כמה מפגינים שירקו והתקיפו שוטרים.

215 "ועדת השבת" סיימה עבודתה" למרחב 4.10.1956, 2 ("ועדת השבת סיימה").

216 "ועדת השבת" סיימה חקירותיה" קול העם 4.10.1956, 4.

217 "השוטרים היו מברזל" אומר עד-ראייה להפגנת השבת" למרחב 4, 25.9.1956.

218 לעיל ה"ש 215.

219 "עדי ראייה מספרים בפני וועדת ההפגנות על ההתנהגות הגסה של המשטרה כלפי המפגינים" הצפה 4, 25.9.1956.

220 שם.

221 "מעשי האלימות של 'נטורי-קרתא' נסקרו היום בדיוני הוועדה" למרחב 4, 13.9.1956.

222 "ועדת הפגנות הבירה" מתחילה בגביית עדויות" הבקר 4, 9.1956.

בתשובה לשאלת חברי הוועדה, אמר סרולוביץ "כי אין לו כל שנאה אישית אל החוגים הדתיים".²²³ ביחס לסגלוב עצמו טענה המשטרה כי מת מוות טבעי. לתמיכה בטענה זו הוצגה עדות שנגבתה מאדם שפגש את סגלוב יום לפני מותו, וראה תחבושת על ראשו. לדבריו, הלך סגלוב כפוף והתלונן על כאבים בגבו, בעקבות תאונה שבה נפצע. עיקר המלצות המשטרה לעתיד הוצגו בעדותו של אברהמי, מפקד מחוז ירושלים, שטען באופן נחרץ כי נטורי קרתא הם הגורם העיקרי להפגנות השבת, והוא סבור שניתן להגיע להסדר עם כל הגופים הדתיים לגבי השבת מלבדם, בשל קיצוניותם. הוא הציע כמה הצעות שימנעו את ההפגנות או ימתנו אותן, לרבות הטלת קנסות ומאסרים מרתיעים; חסימת תנועה בשבתות בשלוש שכונות חרדיות בירושלים, תוך הפללת הנוהגים בשטחן; העמדה לדין של כל גבר שלא יישא תעודת זהות, כמקובל בקרב נטורי קרתא; ושימוש בסמכויות ההגליה שמקנה החוק למניעת פשעים, לצורך הגליית נטורי קרתא מירושלים, או לאפשר להם להגר לירדן, כפי שהציעו הם עצמם, וגם המשטרה, בעבר.²²⁴

בראשית אוקטובר סיימה הוועדה את גביית העדויות וקיימה 23 דיונים פנימיים נוספים, אך מסקנותיה בוששו לבוא, והיא התקשתה להגיע להמלצות משותפות. הדו"ח שכתבה פורסם כחצי שנה לאחר סיום עבודתה, ושיקף יותר מקורטוב של השסע שעמד בבסיס הקמתה. חברי הוועדה הסכימו שהמשטרה אינה אחראית למותו של סגלוב, וכי השוטרים ככלל נהגו כדין במהלך ההפגנה. כל מפגין, כתבו, לוקח על עצמו את הסיכון שיפול או יקבל מכה בעת שההפגנה הופכת בלתי חוקית. עוד נקבע כי המשטרה השתמשה כדין בכוח שנדרש לפיזור ההפגנה, והתנהלות פסולה של שוטרים, ככל שהתרחשה, הייתה מצומצמת בהיקפה.²²⁵

אך בעוד שבנוגע לממצאים העובדתיים לגבי הפגנה זו שררה הסכמה, לא עלה בידי חברי הוועדה לגבש הסכמות באשר להמלצותיה. שני חברי הוועדה החילונים, אבלס וקרונגולד, סברו כי כל שכונה בעלת צביון דתי מובהק שאינה כוללת כבישים מרכזיים, תוכל להחליט על הגבלת התנועה בה בשבת למעט תחבורת חירום, באמצעות הגשת בקשה החתומה על ידי 75% מתושביה המבוגרים. לעומתם, חברי הוועדה הדתיים, נבנצל ושלזינגר, טענו כי יש לעגן את שמירת השבת בחוק, לרבות מניעת תחבורה ציבורית במהלכה. נוסף על כך, שתי הערות נפרדות הוקדשו על ידם למשטרה עצמה:

223 "ועדת השבת סיימה", לעיל ה"ש 215.

224 "מעבר 'נטורי קרתא' לירדן או פיזורם בארץ - מציע אברהמי" דבר 11.9.1956, 2; "עדים רבים מבקשים להופיע בפני הוועדה לחקירת ההפגנות" הצפה 12.9.1956, 4; "מעשי האלימות של 'נטורי קרתא' נסקרו היום בדיוני הוועדה" למרחב 13.9.1956, 4; "סגלוב חטף מכת-אגרוף משוטר וצנח ארצה" חרות 13.9.1956, 4.

225 דו"ח הפגנות השבת, לעיל ה"ש 2, בעמ' 52-55.

ראשית, הם ציינו כי על המשטרה לאפשר את חופש ההפגנה ולהשתמש במהלכה בכוח מועט ככל האפשר: "בשום פנים ואופן אין להפוך בדעת הקהל את האלה לסמל תגובת המשטרה על הצטופפותם של יהודים דתיים".²²⁶ שנית, הם הצביעו על מספרם המועט של השוטרים הדתיים בירושלים, העומד ביחס הפוך לשיעורם באוכלוסייה, ויוצר ניכור בין הצדדים. לפיכך, קבעו שיש לגייס שוטרים דתיים, ולמנות רב במשטרת ירושלים, שיקשר בינה לבין הציבור הדתי בעיר, יסייע בפעולות הסברה וימנע חיכוכים.²²⁷ בתווק, בין שתי עמדות אלה, ניצבה עמדתו של השופט מני. את דבריו פתח בקביעה הממלכתית הפשוטה כי כל עוד לא קיים חוק האוסר על תחבורה ציבורית בשבת, על המשטרה לפעול כנגד המנסים להגבילה שלא כדין. אך מייד לאחר מכן הביע עמדה הדומה לזו של נבנצל ושלזינגר, והמליץ על חקיקת חוק האוסר על תחבורה ציבורית בירושלים בשבת. בסיום דבריו הציג הצעות נוספות שהועלו בוועדה, כגון חסימת חלק מהשכונות ועוד, אך אלה נפסלו על ידו, "בגלל חוסר המעשיות שבהן", ובמילים אלה חתם השופט מני את הדו"ח.

סיכום

פרשת מותו של סגלוב הייתה רק אחת מנקודות השיא בהפגנות השבת בירושלים. אלה, בתורן, היו רק חלק ממערכת היחסים המורכבת שבין הקהילה החרדית לבין קהילת הרוב. זרעי השסע הדתי בקהילה היהודית, אשר ניטעו כבר באירופה, נבטו בתקופת היישוב, והגיעו לשיאם בעשור הראשון של המדינה, עת מנגנונים חברתיים רבי עוצמה תורגמו כעת גם לעוצמה פוליטית. חומות ההתבדלות וההסתגרות החברתית והתרבותית הלכו וגבהו כבר בתקופת המנדט, אך הקמת המדינה שינתה מן היסוד את הזירה שבה התגוששו שתי הקבוצות עד אז, והצריכה הכרעה בסוגיות חדשות. אך לא היה זה רק מאבק על מעמד הדת במדינה, כי אם מאבק נרחב יותר על צביונה ועל אכיפת החוק בה. מאבק שבו נדרשה המשטרה, על ידי כל הצדדים שנטלו בו חלק, למלא תפקיד שתוכנו ניצב במרכזה של מחלוקת עזה.

תרבות ההפגנות החרדית הציבה שורה ארוכה של אתגרים בפני המשטרה, שצעדה בשנים מעצבות אלה את צעדיה הראשונים. קשיים הקשורים בתקופה, במבנה ובארגון שלה, אילוצים פוליטיים ואמונו המסויג של הציבור כלפיה, השפיעו על האמצעים שנקטה להתמודדות עם ההפגנות. אופייה הלימינלי של תקופה זו ותפיסתה המקוטבת של הדת בחברה המתהווה הציבו את המשטרה לא פעם בעימות עם פלגים חרדיים,

226 שם, בעמ' 68.

227 שם, בעמ' 69.

ובעיקר עם נטורי קרתא, בדרך שאפשרה לה לנהל את הסכסוך, אך לא להשיג פתרון ארוך טווח. לפיכך, נדרשה המשטרה לבנות תכנית פעולה שתסייע לה להתמודד עם האתגרים שהציבו בפניה הפגנות השבת: איסוף מידע מודיעיני, הכשרת שוטרים, גיבוש נהלים ועוד, ובתוך כך להציב גבולות על בסיס יומיומי בנוגע למותר ואסור בתחום הסדר הציבורי.

לציבור, לפוליטיקאים ולנטורי קרתא לא היה עניין של ממש במותו של פנחס סגלוב. על אף תהליך המיסטיפיקציה שהחל סביבו (ואולי דווקא בעטיו), הפיכתו לסמל השכיחה את זהותו כאדם, באופן שהמחיש עד כמה היה סגלוב הזיק שהצית את המדורה, אך לא חומר הבערה היחיד שלה: בן-גוריון הדגיש כי "דבר זה חמור לא בקשר עם המוות" אלא בשל הגידול במספר ההפגנות,²²⁸ וגם בלוי נקט גישה דומה, אם כי מנימוק שונה: "זה לא נוגע כלל לענין, אם נפגע סגלוב במישרין על-ידי המשטרה או לא. הענין הוא שהתנפלו על יהודים ופצחו מוחות של עשרות מהם".²²⁹ שנה לאחר מכן דיווח עיתון "הצפה" כי אלמנתו של סגלוב "נשארה מחוסרת לחם", ומתח ביקורת על כך שמי שעשו הון פוליטי ממותו של בעלה לא מצאו לנכון לסייע לה.²³⁰

עבור המשטרה היו הפגנות 1956 נקודת ציון משמעותית ביחס לשיטור הפגנות. אליעזר שילוני, שהיה בתקופה זו קצין החקירות וראש הלשכה הפלילית של נפת הבריה, טען כי מסקנות ועדת החקירה "הפכו לנכסי צאן ברזל בעבודת המשטרה".²³¹ המידע המודיעיני, שנאסף תחילה באופן נקודתי בלבד כחלק מיוזמה של קצינים בודדים, הפך שיטתי וסדור יותר, והתרחב השימוש שנעשה בו במסגרת הפגנות. באוקטובר 1956 הוקמה חוליה לטיפול בעבריינות על רקע דתי, שתעסוק גם בפעולות מודיעין.²³² במהלך ההפגנות על פתיחת בריכת השחייה בירושלים בשנת 1958, נדרשו המארגנים לראשונה להביא 500 סדרנים, והוקמה חוליית תיעוד של שמונה שוטרים בבגדים אזרחיים.²³³ המדיניות שעוצבה בהדרגה ביחס להפגנות קבעה כי בתוך אזורים מגורים של החברה החרדית יש להכיל הפגנות אלה, כל עוד אין פגיעה בנפש, ובמרחב הציבורי יש לאפשר את קיומן כל עוד הפגיעה בסדר הציבורי סבירה.²³⁴

228 פרוטוקול ישיבת הממשלה 2.9.1956, 13.

229 לעיל ה"ש 199, בעמ' 10.

230 "גורלה של משפחת ר' פנחס סגלוב" הצפה 27.6.1957, 2.

231 פידל, לעיל ה"ש 12, בעמ' 53.

232 מכתב מאת סמ"מ דוד וילק, מפקד נפת הבריה, אל יצחק אבל, מטה מחוז ירושלים (10.10.1956), ל-160/5, לעיל ה"ש 18.

233 מכתב מבוכנר לראש ענף תפקידים מיוחדים במחוזות מרכז, ת"א וצפון, (27.5.1958); מכתב מבוכנר לממ"ז ירושלים (2.6.1958), א"מ ל-382/12, לעיל ה"ש 134; פקודת מבצע "בריכת שחייה", מיום 3.6.1958. א"מ ל-160/2, "מטה נפת ירושלים הפגנות חרדים נגד הקמת הבריכה בירושלים (א)".

234 Stewart Reiser, *Cultural and Political Influences on Police Discretion: The Case of*

בכללים אלה היה צורך לא מבוטל באלפי ההפגנות שנערכו ועודן נערכות עד היום בישראל, חלקן של הקהילה החרדית. במחזוריות סדורה וברורה למדי, עוררו התפתחויות גאוגרפיות ודמוגרפיות שוב ושוב את הדיון על אופיה של השבת, כמו גם בסוגיות נוספות הקושרות דת ומדינה, כגון גיוס חרדים לצה"ל, מצעד הגאווה ועוד.²³⁵ גם טענות בדבר אלימות שוטרים כלפי מפגינים חרדים עודן מופיעות לעיתים בתקשורת.²³⁶ בשנים האחרונות מהווה נושא הכשירות התרבותית חלק בלתי נפרד מהכשרתם המקצועית של שוטרים. נוסף על כך, ננקטה שורת צעדים שמטרתה למנוע את הסלמת החיכוך האינהרנטי הטמון בשסע זה: מונה דובר מיוחד מטעם המשטרה לעיתוני הקהילה החרדית,²³⁷ מבוצעים גיוסים ייעודיים של חרדים וציונים דתיים לשורותיה,²³⁸ וכן של שוטרות דתיות המתמודדות, בין היתר, עם סוגיית האלימות במשפחות חרדיות.²³⁹ עם זאת, השסע הדתי היה ועודנו אחד העמוקים בחברה הישראלית. מנכ"ל משרד המשטרה בשנות החמישים, יוסף בן פורת, כתב באוטוביוגרפיה שלו משפט שמשקף במידה רבה את מקומה של המשטרה במאבק זה עד היום: "נדמה כי קצו של דו-הקרב בין הדתיים לאוחזי הגה עדיין אינו נראה באופק. והמשטרה באמצע".²⁴⁰

Religion in Israel, 6 POLICE STUDIES 13 (1983).

- 235 אהרן רבינוביץ, יניב קובוביץ וניר חסון "עימותים אלימים בהפגנת מאות חרדים נגד מעצר עריקים מצה"ל" *הארץ* 17.9.2017; "כעת, ברחוב יפו: מאות חרדים התפרעו וחסמו את הרכבת הקלה" כל העיר 2.8.2018; דורון נחום "על רקע פתיחת חניון קרתא: התחדשו העימותים בירושלים" חדשות 13, 8.8.2009; ועוד.
- 236 נטעאל בנדל "שוטר הכה חרדי ומשך בזקנו, ואז טען שהותקף - מח"ש סגרה את התיק" מקור ראשון 4.7.2019.
- 237 שבת גרברצ'ק עבד כעיתונאי בעיתון "מקור ראשון" וברדיו "קול חי", עד שמונה בשנת 2013 לדובר המשטרה למגזר הדתי והחרדי.
- 238 טלי גורן, טלי רוטשילד ואשר מלמד "תופעת האלימות במגזר החרדי ובחינת יחסי גומלין עם המשטרה" העיקר במחקר: מחקרים וסקרי ספרות בתחומי העשייה של משטרת-ישראל 117 (משטרת ישראל, 2009).
- 239 אלי שלזינגר "החוקרת החרדית חושפת: הסודות, הקשר עם הרבנים והוועות" בחדרי חרדים 27.9.2018.
- 240 בן פורת מחסום לתוהו, לעיל ה"ש 80, בעמ' 158.